

ezzel mintegy felszólította a világ közvéleményét azoknak a gyakorlatba ültetésére.³⁰⁰

A hivatkozott szerzők véleménye szerint tehát – több más elemzőéhez hasonlóan, akiket helyszűke miatt nem áll módunkban külön is említeni – a kisebbségi jogok liberális elmélete különleges jelentőséggel bír mind a kortárs politikafilozófia, mind a liberalizmus elméletének a szempontjából. Vizsgáljuk meg most, hogy az ellene bevetett kritikai arzenálnak milyen mértékben sikerült megingatnia az elmélet alapjait. A soron következő elemzés főként az 1995 után, a *Multicultural Citizenship* megjelenését követően publikált kritikákra összpontosít.

9. A fontosabb kritikai érvek tipológiája

A kritikai irodalomból kiszálazható kritikai észrevételek nagy része az elmélet néhány alapvető megállapításával, egyik vagy másik terminológiai illetve módszertani opciójával, vagy az alkalmazhatóság szempontjaival függenek össze. Azoknak az elemeknek az alapján, amelyeket a kritikai megjegyzések célbavesznek, a fontosabb érveket a következőképpen lehet osztályozni:

1. A *kultúra* Kymlicka által használt fogalma és annak derivátumai:
  - 1.1. A *kulturális beágyazottság* mint a primordiális javak egyike;
  - 1.2. A *szocietális kultúra*;
  - 1.3. A kultúra *szerkezete és karaktere* közötti különbségtétel;
2. A *nemzeti kisebbségek* és *etnikumok* közötti különbségtétel;
3. A csoport-specifikus jogok kérdése és annak különböző aspektusai:
  - 3.1. A *külső védelem* és a *belső megszorítás* közötti fogalmi megkülönböztetés;
  - 3.2. A közösségek homogenitására vonatkozó előfeltevés és az elitek szerepének a mellőzése;
  - 3.3. Az államok és a nemzeti kisebbségek közötti analógia problémája;
4. Az *illiberális* hagyományokkal jellemezhető etnokulturális közösségek kérdésköre;
5. A jogállam etnokulturális semlegességének a mítosza;
6. A *relevancia-* és *alkalmazhatósági* problémákkal kapcsolatos észrevételek:
  - 6.1. Procedurális ellenvetések az elmélet alkalmazhatóságát illetően;
  - 6.2. A társadalmi kontextussal összefüggésbe hozható relevancia-problémák;
  - 6.3. Az elmélet kanadai vétetésével kapcsolatos kritikai megjegyzések;
7. Különbféle kritikai megjegyzések:
  - 7.1. Az elmélet túlságosan liberális;
  - 7.2. Az elmélet nem elég liberális;
  - 7.3. Kétkedő megjegyzések a liberalizmus és az etnokulturális megosztottság problematikájának az összebékíthetőségét illetően;

8. Rosszhiszemű megjegyzések a kisebbségi jogok liberális elméletével kapcsolatosan.

Ezeket veszem sorra az alábbiakban, néhány reprezentatív álláspontot ismertetvén mindegyik osztály viszonylatában.

9.1. A kultúra fogalma és annak derivátumai

Annak ellenére, hogy a kritikusok nagy része elfogadja tényként, hogy a kultúra fogalmának csak instrumentális jelentősége van Kymlicka elméletében³⁰¹, többten is kifogásokkal élnek azt illetően, hogy a kisebbségi jogok liberális elmélete a kultúra jelenségével kapcsolatosan eszencializmusra tör, illetve tárgyasítja a kultúra fogalmát. Ez a reifikáló eszencializmus, egyáltalán a mód, ahogyan Kymlicka használja a fogalmat – állítják a kritikusok –, elfedi azt a szemantikai többrétegűséget és funkcionális dinamizmust, amely lényegi velejárója a kultúra komplex jelenségekörének.

Marlies Galenkamp például azt állítja ezzel kapcsolatban, hogy a csoport-specifikus jogok iránti igényt megalapozni szándékozó kultúra-fogalom „eszencialisztikus, statikus és földrajzi-területi szempontból szegregacionalista”, abban az értelemben, hogy nem tudja elképzelni a különböző kultúrák egyidejű jelenlétét ugyanazon a földrajzi értelemben vett területen. Holott, érvel Galenkamp, éppen az ilyen helyzetek a leggyakoribbak, a valóságban ezek azok a rivalizáló együttélések, amelyek a legtöbb konfliktust eredményezik és amelyekre vonatkozóan a multikulturalizmus politikafilozófiai elméletének a leginkább megoldásokat kellene kínálnia.³⁰²

Laitin is említést tesz arról, amit ő a kultúrafogalom reifikálásaként ítél el Kymlicka elméletének az összefüggésében, és amiből megítélése szerint nem kevesebb következik, mint hogy az elmélet képtelen figyelembe venni azokat a belső politikai folyamatokat és dinamikát, amely az etnokulturális közösségeknek lényegi velejárói.³⁰³

Bhikhu Parekh szerint a fogalmat Kymlicka rendkívül szűk értelemben használja, ami megítélése szerint azzal az igyekezettel magyarázható, hogy a fogalomnak olyan aspektusai kerüljenek előtérbe, amelyek az egyén autonómiája szempontjából relevánsak. A fogalom jelentésvilágának ez a leszűkítése azonban azzal a következménnyel jár Parekh véleménye szerint, hogy az elmélet eleve földadja relevancia-igényét azoknak a kultúráknak a viszonylatában, amelyek nem helyeznek különösebb hangsúlyt az egyéni autonómiára.³⁰⁴

Allen Buchanan, aki lényegi vonatkozásokban osztja Kymlicka véleményét a kisebbségi jogok kérdéskörét illetően, implicit kritikát fogalmaz meg maga is az elméletben használt kultúra-fogalom címére, kihangsúlyozván annak a

301 | Lásd erről a 7.2. alfejezetet.

302 | Marlies Galenkamp: *Sitting on the Fence: Exclusion in Kymlicka's Multiculturalism*. 1996-ban, Amszterdamban megrendezett *Colloquium on Citizenship and Exclusion* keretében bemutatott előadás (kézirat, 5.). Szükségesnek látszik itt megjegyezni, hogy ez az olvasat ha nem tendenciózus, akkor az elmélet felszínes ismeretéről árulkodik.

303 | D. Laitin: *I. m.*, 1998, 232-233.

304 | Bhikhu Parekh: Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship. In: *Constellations*. 1997, 55-59.

pluralizmusnak a dinamikus jellegét, amelyért a kisebbségi jogok liberális elmélete általában véve száll síkra.³⁰⁵ Buchanan ezzel a kérdéssel kapcsolatos megjegyzései – mint látni fogjuk a későbbiekben – azt az érvet fogják megalapozni, hogy az önkormányzati jogok leszűkítése a nemzeti kisebbségekre morális és argumentatív szempontból nem tekinthető kellő mértékben megindokoltnak.

Carens is azon a véleményen van, hogy a kultúra-fogalom árnyaltabb értelmezésére lenne szükség ahhoz, hogy annak a jelentősége az elmélet egésze szempontjából kellő mértékben megalapozottnak legyen tekinthető³⁰⁶, Brian Walker, David Laitin és Eric Metcalfe véleményei pedig egybehangzanak azt illetően, hogy az a jelentésvilág, amelyet Kymlicka tulajdonít a fogalomnak, eleve kizárja a lehetőségét annak, hogy az elmélet a jelenség több fontos vonatkozására tekintettel tudjon lenni. Walker arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogalom Kymlicka-féle akceptója a kultúrának csak az etnikai aspektusaira van tekintettel, ami azt eredményezi, hogy az elmélet a jelenségek több összetevőjét – egyesületeket, társadalmi mozgalmakat, szubkulturákat – kizárja a védelemre jogosultaknak tartottak köréből, holott, érvel Walker, ezt semmi nem indokolja.³⁰⁷ David Laitin ezzel szemben azt tartja kifogásolhatónak, hogy a liberálisok a kultúrát próbálják felhasználni arra, hogy segítségével megindokolják a csoportok védelmének a szükségességét.³⁰⁸ A legélesebb kritikát ebben az összefüggésben Metcalfe fogalmazza meg, aki szerint a *Multicultural Citizenship* szerzője azért a nagyvonalúságáért, hogy a kultúrának csak az etnikai és nemzeti különbségekből következő aspektusaira van tekintettel, nagy árat fizet: a mű kudarca „a kultúra helytelen értelmezésével hozható összefüggésbe, azzal, hogy [a szerző] a kultúrát annak a legszűkebb értelemben vett eredetével és legálmokabb (*mean*) politikai ambícióival azonosítja”.³⁰⁹

Beth Singer kritikája hasonló logikát követ: szerinte Kymlicka kultúra-értelmezése összekeveri a közösség és a kultúra fogalmait, leginkább arra visszavezethetően, hogy elmulasztja precízen definiálni, mit ért az utóbbin.³¹⁰

9.1.1. A kulturális beágyazottság mint a primordiális javak egyike

Amint azt részletesen is alkalmunk volt látni a 7.2. alfejezetben, a kulturális beágyazottság Kymlicka szerint a primordiális javak egyikeként tartandó számon – a fogalom Rawls által definiált értelmében –, abból kifolyólag, hogy alapvető jelentősége van a jóról kialakított vélemény és a helyes életvezetéssel kapcsolatos egzisztenciális döntések meghozatalában. A kulturális beágya-

305 | Allen Buchanan: What's So Special About Nations. In: J. Couture–K. Nielsen–M. Seymour (szerk.): *I. m.*, 18.

306 | J. Carens: *I. m.*, 44.

307 | Brian Walker: Plural Cultures, Contested Territories: A Critique of Kymlicka. In: *Canadian Journal of Political Science*. 1997, 231.

308 | D. Laitin: *I. m.*, 233.

309 | Eric Metcalfe: *A Liberal Disagreement or Illiberal Citizenship (Review Article)*. Kézirat, 32.

310 | Beth Singer: Multiculturalism, Identity and Minority Rights: Will Kymlicka and the Concept of Special Rights. In: *Pragmatism, Rights and Democracy*. Fordham University Press, 1999, 100.

zottság következképpen úgy is fölfogható, mint az egyéni autonómia társadalmi feltétele, amely jelentésadó kontextusát biztosítja minden olyan döntésnek, amely a helyes életvezetéssel függ össze, illetve az arra vonatkozó meggyőződések átértékelésével, valahányszor ez az átértékelés szükségessé válik az új helyzetek, élethelyzetek következtében. A kulturális beágyazottság tehát egy fölcserélhetetlen adottság, amelyet csak az asszimiláció természetellenes körülményei között kényszerül feladni az egyén, és amely ennél fogva az egészséges önbecsülés egyik fontos feltétele.

Noha az elemzők többsége – például Gerald Doppelt, Denis G. Réaume, Allen Buchanan, Rainer Bauböck, Harry Brighouse, Eric Metcalfe, Beth Singer, Bhikhu Parekh és mások – általában véve értékeli azt a módot, ahogyan a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzője az egyéni autonómia és a kulturális beágyazottság kapcsolata, belső összefüggései mellett érvel, akadnak többen olyanok is, akiket nem győztek meg Kymlickának a kulturális beágyazottság instrumentális értékére vonatkozó érvei. Geoffrey Braham Levey például, annak ellenére, hogy elismeri az autonómia és a kultúra kontextusának a szükségyszerű kapcsolatát³¹¹, úgy vélekedik, hogy a kulturális beágyazottság fogalma túlságosan absztrakt és megfoghatatlan ahhoz, hogy a segítségével megalapozhatóvá válják a közösségek intézményes védelmének a liberális projektuma.³¹² Levey szerint az a tény, hogy Kymlicka a választás kontextusát az autonómia társadalmi feltétele mellett az identitás forrásának is tekinti egy időben, terminológiai feszültséget eredményez, és aláássa az elmélet liberális jellegét. Ezen túlmenően, az autonómia és az identitás lehetséges realizációinak a körét a *saját kultúrára* korlátozni erőteljesen liberális-ellenes megnyilvánulás, hiszen ily módon a szabad választás spektrumát az elmélet természetellenesen leszűkíti, azt feltételezvé, hogy a születés pillantát követően a lehetséges opciók tekintetében a kocka eleve el van vetve: „*choises chosen*” – a választás tulajdonképpen egy életre szólóan megtörtént.³¹³

Robert Howse, egy másik szigorú kritikus, azt állítja, hogy a *Multicultural Citizenship* mű szerzője – ellentétben a *Liberalism, Community and Culture* írójával³¹⁴ –, arra vonatkozó igyekezetében, hogy megindokolja, miért oly meghatározó az emberek nagy többségének arra irányuló törekvése, hogy saját kultúrájuk keretei között éljék le az életüket, arra kényszerül, hogy „érzelgős magyarázatokhoz folyamodjék a kulturális beágyazottság önértékét illetően, olyan szentimentális érvekhez, amelyeknek semmi köze nem lehet racionális lények autonómiájához”.³¹⁵ Megkísérelni a kultúrát a szabadság kontextusaként

311 | Geoffrey Braham Levey: *Classifying Cultural Rights*. In: J. Shapiro–W. Kymlicka (szerk.): *Ethnicity and Group Rights*. 1997, 216.

312 | *I. m.*, 241.

313 | *I. m.*, 225. Noha ez az érv fölöttébb meggyőzőnek tűnik, meg kell jegyeznünk, hogy a kisebbségi közösségek tagjainak az esetében valóban ez történik: a társadalom alapszerkezetével összefüggő hátrányok, amelyekről Rawls beszél, születéstől kezdődően jelen vannak, és a társadalmi javakért folytatott versenyben a dolgok egy része azelőtt eldőlt mielőtt bármilyen személyes választásra sor kerülne. Bővebben lásd erről a 7.3. alfejezetet.

314 | Howse azon a véleményen van, hogy Kymlicka alkotói pályája egy komunitárius és konzervatív fordulatot vette a két kötet megírása között. Vö.: R. Howse: *Liberal Accommodation*. In: *University of Toronto Law Journal*. 1996, 312-313.

315 | *I. m.*, 313.

meghatározni, és ezzel egy időben normatív úton kizárni annak lehetőségét, hogy az ember kilépjen nyelvének és történelmének öröklött keretei közül, egyértelműen kommunikatív beállítottságra vall – állítja Howse –, bármennyire is próbálja elkerülni ezt a látszatot Kymlicka. A kritikus szerint Kymlickának elkerülni a figyelmét, hogy a választás kontextusának leszűkítése a saját kultúrára végső soron az egyéni autonómia korlátozásával egyenértékű.

Hasonló érveket fogalmaz meg Judith Lichtenberg is. Megítélése szerint mindkét érv, amelyet a kulturális beágyazottság önértékének az alátámasztására hoz fel a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzője – mind az autonómiát, mind az identitást lehetővé tevő kontextusra vonatkozó – alapvetően az individualitásra van tekintettel, és ennél fogva egyik sem éri el a célját.³¹⁶ Ami az elsőt érvet, a választás kontextusára vonatkozót illeti, be kell látnunk, hogy amennyiben a kulturális beágyazottság azért fontos, mert jelentőséggel bíró egzisztenciális opciókat kínál, akkor a több kultúrában való jártasság számottevően kibővítené ezeknek az opcióknak a körét. Ami pedig az opciók jelentésségéből fakadó értéket illeti, el kell ismerni, hogy „semmi nem szól egyértelműen amellett, hogy a saját kultúra a legjobb, vagy hogy bármilyen szempontból alternatívátlan lenne” – állapítja meg Lichtenberg.³¹⁷

Az a meggyőződés, hogy az egyén autonómiája szempontjából nélkülözhetetlen kulturális kontextus szerepét a saját kultúrán kívül más kultúrák is betölthetik – a többség domináns kultúrája például a kisebbségek esetén –, több szerzőnél is előfordul. Ennek a véleményének ad hangot például Jeremy Waldron³¹⁸, James W. Nickel³¹⁹, Geoffrey Braham Levey³²⁰ vagy John Tomasi.³²¹ Tomasi azt állítja például, hogy az embernek minden körülmény között rendelkezésére áll az opciók valamilyen halmaza, akkor is, ha a kultúra, amelybe szocializálódott, mélyreható változásokon megy át, vagy éppen asszimiláló-

316 | Judith Lichtenberg: How Liberal Can Nationalism Be? In: *The Philosophical Forum*. 1996-97, 56.

317 | *I. m.*, 57. A másik érvet illetően, amely a kulturális beágyazottságot az identitás forrása-ként tünteti fel intézményes védelemre jogosultként, Lichtenberg azt állítja, hogy ennek is liberálisellenes következményei vannak, abból kifolyólag, hogy Kymlicka azt a tagság (*membership*), és nem a *teljesítmény* fogalmával hozza összefüggésbe. Véleménye szerint minden olyan besorolás, amely nincs összhangban racionális, autonóm aktorok tudatos opcióival, elkerülhetetlenül illiberális konzekvenciákat eredményez. Fontos megjegyezni azonban, hogy Lichtenberg aprólékos és hosszasan fejtegetett, Kymlicka kulturális beágyazottság-fogalmával kapcsolatos kritikáját némiképp meglepetésszerűen zárja: „Kymlickának igaza van mindazonáltal, amikor arról beszél, hogy a kulturális beágyazottságnak megkülönböztetett jelentősége van a legtöbb ember életében. Analitikus fogalmakban (megpróbálván elkerülni a költői vagy irodalmi terjengősséget) nem nagyon van azonban amit mondani erről a dolgról, valószínűleg azért, mert végső soron nagyon egyszerű: legtöbbünk számára a kultúra, amibe beleszülettünk, azt teszi lehetővé számunkra, hogy otthon érezzük magunkat a világban.” Vö.: Lichtenberg: *I. m.*, 58.

318 | Jeremy Waldron: Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative. In: *University of Michigan Journal of Law Reform*. 1992, 781-788.

319 | James Nickel: The Value of Cultural Belonging: Expanding Kymlicka's Theory. In: *Dialogue*. 1994/33, 635-642.

320 | G. B. Levey: *I. m.*, 215-249.

321 | J. Tomasi: Kymlicka, Liberalism, and Respect for Aboriginal Cultures. In: *Ethics*. 1995, 580-603.

dik egy másik kultúrába. Brighthouse pedig arra hívja fel a figyelmet e kérdéssel kapcsolatban, hogy az egyén autonómiája és a kulturális kontextus közötti kapcsolatra vonatkozó hipotézis csak azért tűnik plauzibilisnek, mert nem világos, hogy mit jelentene az, ha e nélkül a kontextus nélkül kellene elboldogulnunk a világban.³²² Metcalfe is kétségeinek ad hangot azt illetően, hogy csupán az etnokulturális különbségek volnának képesek jelentésszerű egyszisztémás opciókat létrehozni, és hogy ezek az opciók valóban konstitutívak lennének az egyén autonómiájának a viszonylatában.³²³

McDonald az autonómiát eredményező kulturális beágyazottság fogalmának az alkalmazhatatlanságára mutat rá a nem liberális kultúrák esetén³²⁴, Carens pedig a fogalom irrelevanciájára hívja fel a figyelmet a bevándorlók közösségeinek az összefüggésében³²⁵. McDonald-nak azt illetően is kétségei vannak, hogy jó eséllyel lehetne megalapozni a kulturális beágyazottság fogalmát kizárólag individuációs érvek segítségével: „minekutána a kultúrát nem elszigetelt egyének állítják elő és fogyasztják, azt lehetetlenség a maga valóságában megérteni kizárólag egyéni érdekekre való hivatkozások révén”³²⁶

A kulturális beágyazottság problematikusságára vonatkozó érvek ismertetését Réaume egy megállapításával zárom, amely a kérdés több vonatkozását is érinti, mintegy összefoglalja. Noha *általában* véve elfogadhatjuk Kymlicka arra vonatkozó érveit, hogy a kultúra egyik fontos funkciója jelentőségteljes egyszisztémás opciókat kínálni, illetve jelentésszerűvé tenni a lehetséges opciókat, nem lehetünk mindazonáltal bizonyosak abban, hogy *minden*, vagy akár egy *bizonyos* kultúra is az opciók széles körét fogja biztosítani a tagjai számára, vagy hogy egyenlő mértékben fogja azt tenni minden tagjára nézvést. Ennek a fölöttébb plauzibilis meglátásnak az alapján, Réaume arra hívja föl a figyelmet, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzője a szabadság és autonómia kontextusának a helyesen fölfogott definíciójáról szinte észrevétlenül siklik át arra a feltételezésre, hogy az egyes emberek szükségszerűen élni is fognak ezzel a szabadsággal és autonómiával. Ebből pedig nem kevesebb következik, mint hogy bizonyos partikuláris helyzetek illetve adottságok – amelyekben valamely kultúrán belül az egyének szabadon választhatják meg és értékelhetik át bármikor a helyes életvezetéssel kapcsolatos nézeteiket – úgy vannak feltüntetve, mint a kultúra általános fogalmához, annak legbensőbb természetéhez tartozó kritériumok.³²⁷

322 | H. Brighthouse: *I. m.*, 397.

323 | E. Metcalfe: *I. m.*, 18.

324 | L. McDonald: *I. m.*, 303.

325 | J. Carens: *I. m.*, 45.

326 | L. McDonald: *I. m.*, 309-310.

327 | Denis G. Réaume: *Justice between Cultures: Autonomy and the Protection of Cultural Affiliation*. In: *UBC Law Review*. 1995, 128, 28-as jegyzet.

9.1.2. A szocietális kultúra

A szocietális kultúra, amint azt részletesen is láthattuk a 6.2. alfejezetben, a kisebbségi jogok liberális elméletének egyik központi kategóriája, amely első ízben a *Multicultural Citizenship*-ben fordul elő.³²⁸ Kymlicka értelmezése szerint a fogalom arra hivatott, hogy a modernitás körülményei között a kulturális beágyazottságot, mint az elsődleges javak egyikét, a közösség egésze számára intézményesített formában jelenítse meg.

A fogalom magyarázó erejét a kommentátorok nagy része nyugtázza és értékeli. Tekintettel arra, hogy szoros kapcsolatban áll a kulturális beágyazottságra vonatkozó koncepcióval, a kritikai megjegyzések egy része, amelyeket az előző alfejezetben ismertettem, érvényeseknek tekinthetők a szocietális kultúra összefüggésében is. Néhány további észrevételt, újabb szempontokat érvényesítő megjegyzést foglalok össze röviden az alábbiakban.³²⁹

Leighton McDonald egy ellentmondásra hívja fel a figyelmet a fogalom értelmezésének a *módja* – a főleg a nyugati kultúrkörre szorító modernitás eszköze és eredménye egyben – és annak *finalitása* között, amely az intézményes szempontból teljesnek tekinthető kisebbségi kultúrák védelmének a normatív megalapozására irányul. Abból fakadóan, hogy a definíció nyilvánvalóan Európa-centrikus előítéleteket sugall, a fogalom alkalmazása olyan kultúrák kontextusában, amelyeknek a lényegéhez tartozik hozzá a modernizáció-ellenesség, nehézségekbe ütközhet, illetve ellentmondásokat szülhet az elméleten belül. Az arra vonatkozó hallgatólagos előfeltételezés nélkül, hogy ezek a hagyományos, nem-európai kultúrák képtelenek – vagy egyszerűen nem hajlandók – keresztülvinni a modernizációt, önellentmondás a szocietális kultúra adottságához, mint feltételhez kötni a csoport-specifikus jogok odaítélését, ha a szocietális kultúrát úgy definiáltuk, hogy az éppen a jogvédelemre szoruló kultúrákat zárja ki a lehetséges kedvezményezettek köréből – figyelmeztet McDonald.³³⁰

Parekh, noha általában véve méltányolja azt, ahogyan Kymlicka a kultúra jelentőségéről beszél, érvelési módját nem találja elég meggyőzőnek, több vonatkozásban is. A szocietális kultúra fogalmát például arra visszavezethetően találja problematikusnak, hogy a modern társadalmak – elsősorban nyelvi és intézményes – homogenitását olyan szinten feltételezi adottnak, amit a valóság nem támaszt alá. Ellentmondás – állítja Parekh – egy időben feltételezni

328 | Tekintettel arra, hogy a fogalmat Kymlicka a nemzeti kultúra fogalmával többnyire szinonim kifejezésként használja – „ugyanúgy, ahogy a szocietális kultúrák elkerülhetetlenül nemzeti kultúrák, a nemzetek maguk is lényegük szerint szocietális kultúrák” (Vö.: *Multicultural Citizenship*, 80) –, egyes elemzők a fogalom megjelenését Kymlicka „etno-nacionalista” fordulatának a bizonyítékeként fogták fel, a *Liberalism, Community and Culture*-ban tanúsított „kulturalista” beállítottsághoz képest. Lásd erről: McDonald: *I. m.*, 297-298. Hasonló álláspontra helyezkedett, mint láttuk, Howse is.

329 | A szocietális kultúra fogalma szerepet játszik, mint láttuk, a *nemzeti kisebbség* és az *etnikum* közötti fogalmi distinkció megalapozásában is. Az erre vonatkozó kritikai észrevételekre az illető distinkcióval kapcsolatos, 9.2. alfejezetben térek ki részletesebben.

330 | L. McDonald: *I. m.*, 301-302.

azt, hogy egy adott társadalmat több, hagyományos kultúra által meghatározott közösség alkot, és ugyanakkor egyetlen, valamennyit átitató szocietális kultúra jellemez. A kulturális megosztottság körülményei között szocietális kultúráról beszélni, illetve ennek a létét feltételezni, végső soron a kulturális különbségek erőszakos felszámolásával és a társadalom fogalmának a reifikálásával egyenértékű.³³¹

Elismeri ugyan a szocietális kultúra szerepét az alája tartozó egyének szabadságának a lehetővé tételében, Gerald Doppelt kétségeinek ad hangot mégis azzal a kérdéssel kapcsolatosan, hogy a kisebbségi jogok liberális elmélete milyen eséllyel tud megbirkózni a nem-liberális kultúrák problémájával. A *Multicultural Citizenship* szerzője a fogalom több funkcióját idealizálja, állítja Doppelt, holott a valóságban nem egy olyan realizációjával találkozhatunk a fogalomnak, amelyek intézményes szempontból teljesnek tekinthető hagyományos kultúrák, és ennek ellenére előítéletek, diszkriminatív praktikák, a kizárólagosság vagy akár az erőszak gyakori használata jellemzi őket, nem csupán más kultúrákkal szemben, de tulajdon tagjaik viszonylatában is. „A szocietális kultúrák ellenségesen is viszonyulhatnak a szabadság és egyenlőség eszményeihez – hívja fel a figyelmet Doppelt –, éppen azokhoz az alapértékekhez tehát, amelyekre Kymlicka hivatkozik a kultúrák védelmének a szükségességét igazolandó.”³³² Noha Kymlicka figyelmét nem kerülik el a kérdésnek ezek a vonatkozásai, állásfoglalásait Doppelt nem találja elég meggyőzőeknek, amiből szerinte további konzekvenciák adódnak a multikulturalizmus liberális elméletére nézvést.³³³

Mielőtt a szocietális kultúra fogalmának egy elmélyültebb kritikáját keríteném sorra, idekívánkozik egy rövid megjegyzés Yael Tamir egy érdekes észrevételével kapcsolatosan. A *Liberal Nationalism* című, több elemző által a Kymlicka-féle beállítottsággal rokon szellemiségűnek tartott mű szerzője éles kritikát intéz a kisebbségi jogok liberális elméletének a címére, amelyet nem kisebb módszertani vétséggel vádol, mint hogy a maguk sajátos – kanadai – kontextusában teljes mértékben jogosult *közpolitikát* emel egyetlenes érvényű *elmélet* rangjára. A szocietális kultúra fogalmát például Tamir elsősorban ilyen megfontolásból nem találja alkalmasnak arra, hogy betöltse azt a szerepet, amelyet Kymlicka szán neki: az etnokulturális közösségek egy bizonyos kategóriája esetén megalapozni az önkormányzati igényeket. Ellenpéldaként

331 | B. Parekh: *I. m.*, 55 valamint 61. Szükségesnek látszik itt megjegyezni, hogy a szocietális kultúra fogalmának ez az értelmezése némiképp önkényes, és nyilvánvalóan ellenkezik Kymlicka szerzői szándékával. Parekh látszólag nem érti, hogy a több szocietális kultúra egyidejű jelenléte egy politikai közösség illetve államalakulat keretei között nemhogy nem lehetetlenség, de éppenhogy az egyik fő motiváció, amely adottságként Kymlickát a kisebbségi jogok liberális elméletének a kidolgozására készítette. Parekh álláspontja abból fakadóan válik érthetővé, hogy nézőpontját döntő mértékben a bevándorlók közösségeinek a sajátos problémái határozzák meg, és ennek megfelelően nem hajlandó elismerni a nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtételt, annak alapján, hogy az előbbieket szocietális kultúrákat mondhatnak magukénak, az utóbbiakat meg nem. Lásd erről: B. Parekh: *The Rushdie Affair: Research Agenda for Political Philosophy*. In: W. Kymlicka (szerk.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, Oxford University Press, 1995, 303-321.

332 | G. Doppelt: *I. m.*, 232-233.

333 | Doppelt néhány további fontos megjegyzésére még visszatérek a 9.3. alfejezetben.

a *Liberal Nationalism* szerzője a Közel-Kelet egyes népeinek az esetét említi, amelyek – mint a szamaritánusok például –, noha nem alkotnak kompakt közösségeket, az elszórtág körülményei között is fejlett szocietális kultúrát mondhatnak magukénak, és ennek ellenére nem aspirálnak önkormányzati státusra, hanem olyan jogokat követelnek, amelyek a kisebbségi jogok liberális elméletének a fogalmai szerint a bevándorlókat illetnék meg.³³⁴

Amíg a Tamir által választott módszer – a fogalom denotatív képességének a megkérdőjelezése egyetlen ellenpélda alapján – viszonylag könnyen minősíthető, nem állítható ugyanez Tomasi rafinált kritikájával kapcsolatosan, aki abból a megállapításból indul ki, hogy Kymlicka kétszeresen is ambivalens módon érvel a szocietális kultúra – és implicit módon a kulturális beágyazottság – jelentősége mellett: érvelési módját egyrészt a fogalomnak az elmélet keretében tulajdonított *funkció* tekintetében jellemzi ambivalencia (funkcionális ambivalencia – *the value ambivalence*³³⁵), másrészt az illető kultúra haszonélvezői által a neki tulajdonított *érték jellegét* illetően is ambivalens (érték-ambivalencia – *the good ambivalence*). A fogalom funkcióját tekintve, Kymlicka gondolatvezetése azért kétértelmű, állítja Tomasi, mert bizonyos kontextusokban a szocietális kultúra az egyén *autonómiáját*, más esetekben a biztonságos, fenyegetettségnek ki nem tett kulturális *identitást* hivatott biztosítani. A érték-ambivalencia a kritikus szerint abban érhető tetten, hogy a kulturális beágyazottságnak tulajdonított érték egyes összefüggésekben *pszichológiai* jellegű, másokban *intézményi aspektusokra* vonatkozik. Egy helyenként kifejezetten spekulatív gondolatmenet keretében sorra veszi ezeknek az ambivalenciáknak a következőket, majd a következő lesújtó konklúzióra jut: „függetlenül attól, hogy a kulturális beágyazottságot, mint az elsődleges javak egyikét intézményi vagy lélektani aspektusaiban, gondoljuk el, hogy vele kapcsolatosan az autonómiára vagy az identitásra helyezzük-e a nagyobb hangsúlyt, Kymlicka érvei nem tudnak meggyőzőek lenni azt illetően, hogy az egyenlőség liberális elve megkövetelné a differenciált állampolgárság intézményesítését, a kisebbségi kultúrák tagjainak az egyéni szabadságára való tekintettel.”³³⁶ Tomasi fontosabb érvei röviden a következők.

A funkcionális ambivalencia összefüggésében például arra hívja föl a figyelmet, hogy azokban a kontextusokban, amelyekben a kulturális beágyazottságról mint az identitás forrásáról van szó a kisebbségi jogok elméletében, nem található egyetlen hivatkozást sem az autonómia jelentőségére.

334 | Yael Tamir: Theoretical Difficulties in the Study of Nationalism. In: J. Couture–K. Nielsen–M. Seymour (szerk.): *I. m.*, 80-81. E példa alapján Tamir ellenérve voltaképpen érvényét is veszti, hiszen a szocietális kultúra egyik alapvető ismérve Kymlicka definíciója alapján éppen a területi koncentráltág. A példa, megfelelő olvasatban, tulajdonképpen alátámasztja a kisebbségi jogok liberális elméletének arra vonatkozó megállapítását, hogy egy intézményileg teljesnek mondható kultúrával rendelkező etnokulturális közösség elveszítheti ezt a jellemzőjét, amennyiben azok a hátrányos körülmények, amelyek kiszolgáltatottá teszik, más kultúráknak nincsenek kellő módon, időben ellensúlyozva.

335 | A kontextusból kiderül, hogy Tomasi terminológiai választása, amely alapján a *value* kifejezést használja a *funkció* helyett, nem volt a legszerencsésebb. A könnyebb érthetőség kedvéért a *funkció* kifejezés mellett döntöttem.

336 | J. Tomasi: *I. m.*, 15.

Míg a szocietális kultúra fogalmát Kymlicka következetesen a primordiális javak egyikeként, a terminus Rawls-i értelmében használja, a rá való hivatkozásokat elővigyázatosan kerüli a szerző – állítja Tomasi – minden olyan kontextusban, amelyben a *saját* szocietális kultúráról van szó, noha az elmélet ezt nem teszi indokolttá. Ennek az ambivalenciának a következménye nem elhanyagolható, vélekedik a kritikus, hiszen határozatlanná teszi az elméletet: amikor a szocietális kultúra kiszolgáltatottságáról van szó benne, nem tudhatni, hogy az az individuális autonómiára, vagy a személy kulturális identitására nézve jár következményekkel. Tomasi hozzáteszi mindehhez, hogy ő a maga részéről nem zárja ki *ab ovo* annak lehetőségét, hogy a külső besorolás alapján történő identifikáció és az autonómia között szoros összefüggés legyen feltételezhető, de úgy gondolja, hogy ennek a létét Kymlicka elmélete nem bizonyítja be kielégítő módon.³³⁷

Az érték-ambivalenciával kapcsolatos érveit Tomasi a kultúra *szervezete* és *karaktere* közötti distinkció összefüggésében fejt ki. Néhány további álláspont mellett ezek ismertetésére a következő alfejezetben kerül sor.

9.1.3. A kultúra karaktere és struktúrája közötti különbségétél

A kulturális jogok bármely liberális vétetésű elmélete szempontjából megkülönböztetett jelentősége van annak a distinkciónak, amely megpróbálja elhatárolni egy kultúra esetében azokat az összetevőket, amelyek bármilyen változtatásnak, átértékelésnek ki lehetnek téve, anélkül, hogy ez veszélyeztetné az illető kultúra integritását, azoktól, amelyeket intézményesített védelemben kell részesíteni ahhoz, hogy a kultúra ne legyen kitéve a felszámolódás veszélyének. Kymlicka elméletében ezt a funkciót, mint láttuk, a kultúra *karaktere* és *szervezete* közötti megkülönböztetés látja el. A liberális musnak az egyén autonómiája iránti elkötelezettségéből az következik, hogy egy adott kultúra kontextusában biztosítani kell azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik egyrészt, hogy a kultúra szervezete változatlan maradjon, megteremtve ezáltal a közösségi jövővel kapcsolatos kollektív biztonságérzet keretét, másrészt megengedik a kultúra karakterének, hogy megszorítások nélkül változzék, a közösség tagjainak egzisztenciális opcióitól függően.

A Kymlicka által javasolt distinkció szuggesztív jellegét több elemző is elismeri, de többen akadnak olyanok is, akik azt minden alapot nélkülözőnek tekintik.

Tomasi például megpróbál utánajárni annak, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletében fellelhető definíciói a két összetevőnek lehetővé teszik-e valóban egy adott kultúra esetében a megengedhető és a destabilizáló változások megkülönböztetését illetve azonosítását. A konklúzió, amelyet megfogalmaz, ezúttal is kérlelhetetlen. Sorra kerítve a legreprezentatívabb vonatkozó toposzait a műnek, Tomasi arra a következtetésre jut, hogy Kymlicka nem ki-

337 | I. m., 8-9. Megjegyzendő, hogy hasonló álláspontra helyezkedik Rainer Forst is: *Foundations of a Theory of Minority Rights*. In: *Constellations*. 1997, 87, 6-os jegyzet.

nál semmiféle elvi alapot, amely segítségével meg lehetne különböztetni egy adott kultúra esetében azokat a módosulásokat, amelyek a közösség tagjait korlátozzák individuális autonómiájuk gyakorlásában, azoktól, amelyek ezen autonómiával való élés következményei. Ez a mulasztás egyáltalán nem véletlen – állítja Tomasi. Ha nem kerüli el a figyelmünket a kultúra eredendően diakrónikus jellege, akkor azt is be kell látnunk, hogy a kultúra és autonómia, illetve kultúra és egyéni szabadság közötti kapcsolatot is csak a diakronia fogalmaiban lehet elgondolni: a kultúrának azon attribútumai, amelyek a közösség tagjainak a rendelkezésére bocsájtott jelentéssel egzisztenciális opciók tekintetében szerephez jutnak, maguk is változnak idővel. Minekutána egy közösség életében gyakorlatilag nincs olyan pillanat – a kultúra történetében drámáinak számító időkből sem –, amikor ne állna a tagok rendelkezésére az egzisztenciális opciók valamely halmaza, senki nem szegülhet szembe ezekkel a változásokkal, a liberális autonómia nevében legalábbis nem. Tomasi konklúziója végül is a következő: „A probléma nem az, hogy Kymlickának nem sikerült megtalálnia azokat az intézményi kritériumokat, amelyek alapján egyértelművé lehetne tenni, mire vonatkozik a 'szerkezet' fogalma egy kultúra esetében, hanem az, hogy egyáltalán nem létezik az illető entitás – addig legalábbis, amíg meg kívánunk maradni a liberális individualizmus módszertanának és diakroniának az érvényességi körén belül. Amennyiben pedig az absztrakció mélyebb rétegeiben próbáljuk mindenáron megtalálni (...), számolnunk kell vele, hogy éppen azt az egyéni szabadságot fogja korlátozni, amelynek a védelmére lett volna hivatott.”³³⁸

Tomasi egy további érdekes vonatkozásra is föl hívja a figyelmet. A *Multicultural Citizenship* különböző helyein Kymlicka a kulturális beágyazottságot hol mint valami fölöttébb sérülékeny, védelemre szoruló entitást, hol mint fölszámolhatatlan, megszüntethetetlen adottságot emlegeti, ami a kritikus megítélésében a fentiekben említett érték-ambivalencia egyik megnyilvánulási formájaként könyvelhető el. A sérülékenységgel hangsúlyozása akkor tűnik indokoltnak, amikor a kulturális beágyazottság *intézményes* vonatkozásairól van szó, azokról a helyzetekről, amelyekben egy kultúra védelemre szorul. A kisebbségi jogok liberális elmélete szerint azonban minden olyan kultúra, amely nem tekinthető szocietális kultúrának, fölöttébb sérülékeny, hiszen állandó, és szélsőséges esetekben már-már helyrehozhatatlan marginalizációnak van kitéve. A kulturális beágyazottság fogalma azonban, mint láttuk, a javak *pszichológiai* értelmében, identitás-generáló tényezőként is előfordul, és ebben a változatban valóban nehezen megsemmisíthető. Tomasi szerint azonban ez sem oldja meg a dilemmát, hiszen amennyiben úgy döntünk, hogy ezeknek a pszichológiai kategóriáknak a segítségével próbálnánk megragadni a kultúra *struktúrájának* a fogalmát, újabb nehézségbe ütközünk: az így felfogott struktúra ugyanis nem tenné lehetővé a *szabad választás* mozzanatát, jellegét tekintve askriptív lenne, ami elkerülhetetlenül kikezdené a kisebbségi jogok liberális elméletének az individuális autonómiára alapozott hírnevét.³³⁹

338 | J. Tomasi: *I. m.*, 13-14.

339 | *I. m.*, 10, 10-es jegyzet, valamint 14.

Tomasinak arra vonatkozó kételyeit, hogy meg lehetne találni a Kymlicka által feltételezett különbség valóság alapját, David C. Bricker, neo-kantiánus amerikai filozófus is osztja. Bricker szerint a kultúrák struktúrája és karaktere közötti megkülönböztetés „nemlétező különbségre alapozott distinkció” (*distinction without a difference*), és hogy Kymlicka végül is nem tesz egyebet, mint két különböző módon beszél ugyanarról a dologról. A kritikus szerint a kisebbségi jogok liberális elméletének a kezdeményezője gyakorlatilag rákényszerült arra, hogy ehhez a nem túl szerencsés megoldáshoz folyamodjék, azt elkerülendő, hogy elméletét a kulturális relativizmussal tegye megvádolhatóvá. Arra irányuló igyekezete közben, hogy kimutassa a kultúra jelentőségét az egyenlőség liberális elméletének a megalapozásában, egyszerűen bonyolult feladattal találta szemben magát: bizonyítékokkal kellett szolgálnia arra nézve, hogy a normatív érvelés szorosan kötődik a kultúrához, de mégsem annyira szorosan azért, hogy az argumentáció kultúrafüggővé váljék, és ilyenként az elméletet a relativizmus csapdájába sodorja. Minekutána azonban a karakter és a struktúra között nincs semmi különbség, az autonómia és a struktúra közötti kapcsolat, amelynek a létét Kymlicka feltételezi, az autonómia és a karakter közötti kapcsolat is egyben, amiből – Kymlicka definíciói alapján – nem kevesebb következik, mint hogy a normatív argumentáció az egyes kultúrák normáitól és értékeitől függ.³⁴⁰

A kulturális relativizmus Bricker szerint egyik liberálisellenes következménye a kisebbségi jogok liberális elméletének. Lévén, hogy Kymlicka álláspontjának Bricker szerint további non-liberális következményei is vannak, az ezekkel kapcsolatos érvekre a 9.7.1. alfejezetben még visszatérek.

Míg Bricker a kulturális relativizusból fakadó liberálisellenességgel vádolja Kymlickát, Denis G. Réaume azt hányja a szemére, hogy túlságosan elvont fogalmakban próbálja megragadni a kultúrák struktúrájának a mibenlétét, ami azt eredményezi, hogy az elmélet veszít hatékonyságából, ami a kultúrák konkrét szokásainak és hagyományainak az intézményes védelmét illeti. Abból, hogy Kymlicka nincs tekintettel az értékek aluldetermináltságára (*the indeterminacy of value*), és mellőzi következőképpen annak a morális kontextusnak a legfőbb jellemzőit, amelyben a különböző kultúrák létrejönnek, fejlődnek és különböznek egymástól, nem is következhet egyéb, állítja Réaume, mint a kudarcnak az a sajátos változata, amely jellemzi a kisebbségi jogok liberális elméletét: elszalasztása annak az esélynek, hogy kellőképpen szilárd morális alapot kínáljon a kultúrák védelme számára, azok legjellemzőbb partikularitásaira való tekintettel, a legkülönbözőbb asszimilacionista technikákkal szemben.³⁴¹

Tomasihoz hasonló módon, Réaume is úgy látja: Kymlicka egyik legnagyobb tévedése, hogy elmulasztja tekintetbe venni a kultúra diakrónikus jellegét. „A kultúra egyszerre jellemezhető úgy, mint a lazán meghatározott tradíciók és partikuláris jelentésvilágok bizonyos osztálya, és az informális folyamat, amely során ezeknek a tradíciók és jelentésvilágok egyrészt kialakulnak,

340 | David Bricker: *Autonomy and Culture: Will Kymlicka on Cultural Minority Rights*. In: *Southern Journal of Philosophy*. 1998, 52-53.

341 | D. G. Réaume: *I. m.*, 122 valamint 131.

másrészt állandó átalakulásnak vannak alávetve” – írja.³⁴² Kymlicka téved következőképpen – állítja Réaume –, amikor úgy képzei, hogy a kultúra jelentőségének az egyéni érdekek szempontjából való megalapozásakor szét lehet választani egyrészt a *konkrét szokásokat*, amelyek egy kultúra egyediségét adják – és ilyenként egy adott időszakban a közösség tagjainak a helyes életvezetésre vonatkozó opcióikat tükrözik -, másrészt, az adott opciók felülbírálásának az *absztrakt lehetőségét*, mint egy olyan kontextust, amelyben a döntések értelemmel bírónak válnak. Bármely törekvésnek, amely a kultúra védelmére jogosultként való elismertetésén fáradozik, érvel Réaume, a kultúra mindkét aspektusára tekintettel kell lennie: mind a konkrét szokásokra, amelyek partikularitást kölcsönöznek neki, mind a változásnak arra a dinamikájára, amely szerves részét képezi az illető szokásoknak. „A kultúrák védelmének egyetlen normatív megközelítése sem hagyhatja figyelmen kívül végső soron azokat a konkrét vonatkozásokat, amelyek szerephez jutnak egy bizonyos partikuláris kultúra létrehozásában, illetve amelyek közrejátszanak abban, hogy az illető kultúra minden mástól megkülönböztethető legyen” – szűri le álláspontjának a lényegét Réaume.³⁴³

Nem nehéz észrevennünk, hogy ezzel a gondolatmenetével Denis G. Réaume meglehetősen messzire kanyarodik Kymlicka elméletének alapintenciójától. Kymlicka-kritikájának a végkövetkeztetése pedig még egyértelműbben bizonyítja, hogy álláspontjaik inkompatibilisek: igaz ugyan, hogy minden egyén számára a saját kultúra bír megkülönböztetett jelentőséggel, de tekintettel arra, hogy kulturális beágyazottság, mint a primordiális javak egyike – a terminus Rawls által konszokrált értelmében – nem definiálható kizárólag az egyénre vonatkozó terminusokban, a kultúrák intézményes védelmének az indoklása sem hivatkozhat csupán egyéni érdekekre. Ahhoz a célhoz képest, amelyet kitűzött maga elé, Kymlicka rosszul választotta meg következőképpen a kiindulási pontokat, állítja Réaume. Minden olyan próbálkozásnak ugyanis, amely normatív értelemben kívánja komolyan venni a kulturális beágyazottság önértékét, a közösség kollektív érdekeiből kell kiindulnia ahhoz, hogy eredményesen tudja megvédeni a kultúrát a veszélyeztetettségétől, ellenkező esetben kudarcra van ítélve.³⁴⁴

Réaume konklúziója vasos szkepszisről árulkodik tehát a liberális eszmerendszer és a kultúra, illetve az etnokulturális megosztottság kérdéseinek az összebékíthetőségét illetően. Noha erre a kérdésre a későbbiekben még lesz alkalmunk visszatérni, az eddigiek kiegészítéseként még idekíváncozik, hogy Réaume ezt a szkepszist annak végső konzekvenciáig vállalja: a kultúrák közötti egyenlőség kérdéseinek szentelt tanulmányát azzal a megállapítással zárja, hogy a kultúrák békés, egymást kölcsönösen elfogadó együttéléséhez mind az egyes országokon belül, mind a nemzetközi politika viszonylatában *egy más minőségű politikai kultúrára* lesz szükség, mint amely uralkodó módon jellemzi napjaink kultúrák közti kapcsolatait.³⁴⁵

342 | *I. m.*, 129.343 | *I. m.*, 130.344 | *Ibid.*345 | *I. m.*, 141.

Mielőtt rátérnék a kisebbségi jogok liberális elméletének egy másik, sok vitára okot adó különbségtételére, amely a nemzeti kisebbségek és etnikumok között tételez fel, mint láttuk, normatív konzekvenciákat maga után vonó különbségeket, megemlítem röviden Baogang He véleményét, aki – egy nagyon sajtószerű szövegkörnyezetben (amely, dél-kelet-ázsiai tapasztalatokra hivatkozva, az asszimiláció mellett hoz fel érveket) – ellentmondást vél fölfedezni Kymlicka elméletének alapintenciója és a kivitelezés módja között. A kultúrák védelmének érdekében fogantatott intézkedések eredményességéről szólva általában, He fölhívja a figyelmet, hogy egy közösség fennmaradásának az esélyei nagymértékben függenek attól is, hogy az illető közösség mennyire képes alkalmazkodni a környezetében bekövetkező változásokhoz. Igaz ugyan, állítja a szociál-darwinizmus nyilvánvaló befolyásának engedve, hogy intézményes védelem nélkül sok kultúra megszűnne létezni, de számolni kell azzal is, hogy „írónikus módon, a védelmi intézkedések azt is eredményezhetik egyúttal, hogy a történelmi közösségek elvesztik alkalmazkodó –, és ebből fakadóan, túlélési képességüket”.³⁴⁶

9.2. A nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtétel

Kymlicka megítélése szerint a *nemzeti kisebbségek* és a bevándorlók által létrehozott etnikumok a szocietális kultúra segítségével is megkülönböztethetők egymástól, amely a különbségtétel fő kritériumaként használható ebben az esetben: a nemzeti kisebbségek fejlett szocietális kultúrával rendelkeznek, míg az etnikumok nem. Az etnokulturális közösségek e két alapkategóriája közötti különbségtétel a maga részéről a csoport-specifikus jogok osztályozásának normatív alapjául szolgál, mint láttuk, a kisebbségi jogok liberális elméletének a keretében.

Az etnokulturális közösségek gazdag kazuisztikáját rendszerező megkülönböztetésről az elemzők többsége elismerőleg nyilatkozik, egyaránt méltányolva annak lényegmegragadó erejét és normatív következményeit, de szép számmal léteznek természetesen ellenvélemények is. Arra visszavezethetően, hogy a különbségtétel következményei folytán szorosan összefügg a csoportspecifikus jogok kérdésével, a kritikai megjegyzések egy jelentős hányada ezt a vonatkozást érinti. Az itt soron következőkben csupán azokat az észrevételeket ismertetem, amelyek nem a kollektív jogok kérdésével függenek össze, az utóbbiakkal kapcsolatos megjegyzésekre pedig a következő alfejezet keretében visszatérek.

Több elemző – például Galenkamp, Tamir, Carens, Young vagy Kukathas – véleménye megegyezik arra vonatkozóan, hogy a Kymlicka által javasolt különbségtétel túlságosan merev, és ennek folytán nem képes visszaadni az etnokulturális sokféleség jelenségkörének a dinamikáját. Azok a kritikusok, akik ezt az álláspontot osztják, sietnek ellenpéldákat fölmutatni, olyanokat, amelyek vagy nem illeszthetők a különbségtétel által definiált kategóriákba, vagy nem magyarázhatók meg kielégítő módon a *nemzeti/etnikai* különbségtétel fogalmaiban.

346 | Baogang He: Can Kymlicka's Liberal Theory of Minority Rights be Applied in East Asia? In: Paul van der Velde–Alex McKay (ed.): *New Developments in Asian Studies: An Introduction*. 1998, kézirat, 17.

Galenkamp például a menekültek és az illegális bevándorlók kategóriáját említi, amelyek esetében Kymlicka normatív elgondolásai semmilyen megoldást nem kínálnak, noha azok a fejlett országok számára a legnagyobb kihívást jelentik ez idő szerint. Galenkamp azt is kifogásolja, hogy az illető fogalmakat nem jellemzi a kötelező deskriptív egyneműség, hiszen, mint mondja, Québec francia ajkú népességét aligha lehet a bennszülött népekkel egy kategóriába tartozóként leírni. Megítélése szerint a különbségtételre az újvilágbeli állapotok nyomták rá meghatározó módon a bélyegüket, és ellenpéldaként a hollandiai *fríz*ek esetét említi, akik, noha beszélik és ápolják nyelvüket, nem törekednek különálló szocietális kultúra létrehozására.³⁴⁷

Yael Tamir is azon a véleményen van, hogy a Kymlicka által javasolt nemzeti-etnikai megkülönböztetés erőteljesen kontextualizált, és hogy olyan törekvésként jellemezhető, amely kanadai adottságok elméleti általánosítását szeretné megvalósítani. Tamir szerint a kérdéseknek ez a fajta megközelítése teljességgel irreleváns például a Közel-Keleten (lehetetlenség eldönteni többek között, hogy Izraelben a zsidókat vagy a palesztinokat kell bevándorlókként kezelni), akárcsak Ázsia egyes térségeiben vagy az afrikai kontinens nagy részén. Hasonló helyzetekben, véli Tamir, a különbségtétel önkényes, igazságtalanságokat eredményez és azzal a veszéllyel jár, hogy az egyenlőtlenség állapotait intézményesíti.³⁴⁸

Young, minekutána említést tesz néhány olyan esetről, amelyeket a Kymlicka-féle osztályozás csak mint anomáliákat képes figyelembe venni, arra az állásponton helyezkedik maga is, hogy a nemzeti/etnikai distinkció a multikulturális állampolgárság fölöttébb merev képét sugallja, a két kölcsönösen kizáró kategória ugyanis képtelen arra, hogy visszaadja a jelenség összetettségét. Young a szemére veti Kymlickának, hogy feleútjánál föladta az arra vonatkozó törekvését, hogy érvényt szerezzen a pluralizmusnak: ahelyett, hogy megalapozta volna elméletileg a pluralizmus jogcímét, beérte egy vitákra ürügyet szolgáló dualizmus bajnokának a kétes dicsőségével. Megpróbálván kiköszörülni ezt a csorbát, Young elveti a bipoláris distinkció hipotézisét, és azt javasolja, hogy a kisebbségeket egy folytonos mezőben – kontinuumban – próbáljuk meg elképzelni, annak alapján, hogy azok milyen módon és mértékben törekszenek a többség által dominált társadalomba való integrációra.³⁴⁹

Az etnokulturális sokféleség jelenségének az összefüggésében a folytonos mező elképzelése, amelyben helyzetüktől, partikularitásaiktól függően kapnának helyet a különböző kisebbségek, előfordul Tamirnál³⁵⁰, Carensnél és Kukathasznál is.

Carens tulajdonképpen két komplementer mező egyidejű léteiről beszél: az egyik az etnokulturális közösségek különböző kategóriáit, a másik a különbözőség jogi és intézményes kezelésének a módozatait foglalná magába, anélkül azonban, hogy a kettő között kölcsönösen egyértelmű megfeleltetést lehetne feltételezni.³⁵¹

347 | Marlies Galenkamp: *Sitting on the Fence: Exclusion in Kymlicka's Multiculturalism, a Colloquium on Citizenship and Exclusion* című, 1996-ban, Amsterdamban megrendezett konferencián bemutatott előadás, kézirat, 1-2.

348 | Y. Tamir: *I. m.*, 81-82.

349 | Iris Marion Young: *A Multicultural Continuum: A Critique of Kymlicka's Ethnic-Nation Dichotomy*. In: *Constellations*. 1997, 50-52.

350 | Y. Tamir: *I. m.*, 82.

351 | J. H. Carens: *I. m.*, 45.

Kukathas, noha elismeri, hogy a különbségtételt számottevő „intuitív plauzibilitás” jellemzi, vitatja annak jogosultságát, mindenekelőtt operacionálizációs nehézségekre hivatkozva. A normatív következményekkel járó különbségtételt a legtöbb esetben lehetetlenség szerinte alkalmazni, tekintettel arra, hogy a kollektív identitás rendszerint politikai konstrukció inkább, mint kulturális természetű adottság. Ezen túlmenően, vélekedik Kukathas, a közösségeknek megvan a maguk belső dinamikája: az elitek rivalizálása jellemzi őket rendszerint, amelyek a körülményeknek megfelelően változtatják stratégiáikat, vagy céljaikat is akár.³⁵² Ami pedig a különbségtétel legfőbb kritériumát, a szocietális kultúrát illeti, az szinte teljességgel irreleváns adott esetekben, vélekedik Kukathas, mint a Malajziában élő kínaiak vonatkozásában például, akik, noha bevándorlók, sokkal magasabb fokon intézményesített kultúrával rendelkeznek, mint az őslakosok.³⁵³ Általában véve, a világban nagyon sok olyan bevándorló közösséggel találkozhatni, amelyek hallani sem akarnak arról, hogy ők nem őshonos népek volnának, miként olyan bennszülött közösségekkel is, amelyek szinte nyomtalanul felszívódtak a bevándorlók által létrehozott domináns kultúrában. Következésképpen minden olyan törekvés, amely különbséget kíván tenni a nemzeti és etnikai kisebbségek között, elkerülhetetlenül kudarcra van ítélve, a csoport-identitás képlékenysége és politikai meghatározottsága folytán, állítja Kukathas.³⁵⁴

Ephraim Nimni ennél valamivel engedékenyebb álláspontra helyezkedik. Szerinte el kell ismerni a különbségtétel módszertani jelentőségét, tekintettel arra, hogy az olyan különbségekre hívja föl a figyelmet, amelyeket nem lehet nem létezőkként kezelni. A valóságban azonban a különbségek nem olyan egyértelműek, mint ahogyan azt Kymlicka feltételezi: „a gyakorlatban jelentős átfedésekkel kell számolni, mind a két kategória jellemzőit, mind az alájuk tartozó egyének céljait illetően”.³⁵⁵

Gerald Doppelt azon kevés kritikusok közé tarozik, akik nem látnak feltétlenül reifikáló szándékot a nemzeti kisebbség illetve etnikum közötti megkülönböztetésben. Értelmezése szerint a különbségtétel elkerüli az eszencializmus csapdáját, annak köszönhetően, hogy Kymlicka számol az etnokulturális közösségek életében és partikularitásaikban bekövetkező változásokkal, és ezzel együtt elismeri, hogy azokat az ismérveket, amelyek alapján valamely közösség a nemzeti kisebbség vagy az etnikum kategóriájába sorolódik, „történeti cseppfolyósság” jellemzi. Nehezményezi mindazonáltal, hogy szerzőnk túlságosan fontos szerepet tulajdonít a történelemnek a két kategória közötti demarkációban, és elfogadhatatlannak tartja, hogy valamely etnikai csoporttól „a nem megfelelőnek ítélt történelmi eredet”³⁵⁶ alapján tagadják meg a jogot ahhoz, hogy nemzeti kisebbségként határozza meg magát.

352 | Kukathas hivatkozik ebben az összefüggésben Ted Robert Gurr *Minorities at Risk* című kutatásának néhány megállapítására.

353 | Szükségesnek látszik itt is megjegyezni, hogy ez az értelmezés nincs összhangban a szocietális kultúra Kymlicka által javasolt fogalmával. A bevándorlók kultúrájának vélt felsőbbrendűsége nem lehet jögalap az őshonos kultúrák felszámolásához.

354 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 15-17.

355 | E. Nimni: *I. m.*, 6.

356 | G. Doppelt: *I. m.*, 228-229.

Leighton McDonald a vizsgált kérdéssel kapcsolatosan arra hívja föl a figyelmet, hogy a két kategória között a Kymlicka által javasolt különbségtétel az etnokulturális sokféleség olyan következményeire világít rá, amelyek mind a multikulturalizmus fogalmát előszeretettel használó, mind az azt elutasító elméletírók többségének elkerüli a figyelmét.³⁵⁷

Végezetül Robert Howse rosszmájú megállapítását kell megemlítenünk, aki arra vonatkozó meggyőződésének ad hangot, hogy Kymlicka mindenekelőtt gyakorlati megfontolásokból folyamodott ehhez a különbségtételhez: abbéli igyekezetében, hogy megkímélje elméletét a *kulturalizmus* kényelmetlen konzekvenciáitól, hiszen gyakorlatilag kivihetetlen dolgot tűzne ki célul bárki, aki amellettszállna síkra, hogy minden olyan etnokulturális közösség számára, amely meg kívánja őrizni sajátos kultúráját, külön politikai intézményeket és saját, a többségével párhuzamos, a közösség anyanyelvét használó nyilvánosságot kell biztosítani.³⁵⁸

9.3. A csoportspecifikus jogok kérdése

A kisebbségi jogok liberális elméletének egyik alaptézise, mint láttuk, hogy a kollektív jogok és a differenciált állampolgárság különböző alakzatai nem összeegyeztethetetlenek a liberalizmussal. Az elmélet úgy definiálja a csoportspecifikus jogok fogalmát, hogy az egyszerre képes csökkenteni a kisebbségi közösségek kiszolgáltatottságát a többség által hozott döntéseknek – ilyenként a közösségek közötti egyenlőség komolyan vehető feltételeit teremtvén meg –, és szavatolja ugyanakkor az egyének szabadságát a közösségen belül. Kymlicka felfogásában a csoportspecifikus jogoknak három kategóriáját lehet megkülönböztetni: önkormányzati jogokat, polietnikus jogokat és a speciális képviselői jogokat. Noha nem létezik semmilyen formalizálható eljárás, amelynek segítségével el lehetne dönteni, hogy egy bizonyos típusú etnokulturális közösség esetében a csoportspecifikus jogok melyik kategóriájának az intézményesítését lehet indokoltként elfogadni, a nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtétel normatív alapot kínál e dilemma meghaladásához: a nemzeti kisebbségek rendszerint az önkormányzati jogok kivívására törekszenek, és esetükben azért lehet elfogadni azok intézményesítését, mert csak ennek révén látják saját szocietális kultúrájuk fenntartását biztosíthatónak, míg a bevándorlóknak ahhoz van joguk, hogy a befogadó állam szocietális kultúrájába való integrálódásukra minél zökkenőmentesebben, optimális körülmények között kerülhessen sor. Doppelt szerint: ha a nemzeti kisebbségek az asszimilációval szembeállítható intézményes alternatívákra formálhatnak jogot, az etnikumok ezzel szemben arra jogosultak, hogy esetükben az asszimiláció minél elfogadhatóbb körülmények között menjen végbe.³⁵⁹

357 | L. McDonald: *I. m.*, 302.

358 | R. Howse: *I. m.*, 315. Ez a megjegyzés, mint látni fogjuk a következő alfejezetben, Lichtenbergnél is fölbukkan. Vö.: Lichtenberg: *I. m.*, 62-63.

359 | G. Doppelt: *I. m.*, 229.

Nem csoda tehát, ha a kritikusokat fölöttébb foglalkoztatja a kérdés, hogy egy önmagát csorbítatlanul liberálisnak tartó elmélet keretében miként lehet megindokolni a fentieknek megfelelően definiált csoportspecifikus jogok célszerűségét.

Amint azt bővebben is alkalmunk volt látni a 7.3. alfejezetben, Kymlicka négyféle érvet ismertet, amelyeket a csoportspecifikus jogok indokoltsága mellett lehet felhozni: az egyenlőség-elvet (amely, a liberalizmus szellemiségével összhangban, a születéssel kezdődően adott – és nem az egyén egzisztenciális opcióiból fakadó – hátrányok kompenzálásának a szükségességét hangoztatja), a történelmi szerződésekre vonatkozó érvet, a kulturális sokféleség önértékére vonatkozó érvet és a politikai közösségek (nemzetek illetve államok) valamint a nemzeti kisebbségek közötti analógia érvét.

Az elemzők többsége nem vitatja annak a törekvésnek a jogosultságát, hogy szerzőnk megpróbálja összeegyeztetni a liberalizmust a csoportspecifikus jogok különböző alakzataival. A kritikusok véleményei megoszlanak ezzel szemben azt illetően, hogy a Kymlicka által számba vett érvek képesek-e megfelelni a velük szemben támasztott várakozásoknak. Az ellenérvek egy sajátos kategóriáját teszik ki továbbá azok a fenntartások, amelyek – noha nem találnak kivétlenül abban a pusztán tényben, hogy a liberalizmus képviselőit foglalkoztatja az etnokulturális közösségek sorsa – a kisebbségi jogok liberális elmélete által javasolt megoldások intézményesítésével kapcsolatosan adnak hangot a kritikusok kételyeinek.

A bírálók e kérdésekkel kapcsolatos fontosabb álláspontjainak az ismertetése előtt célszerűnek látszik röviden összefoglalni, hogy Kymlicka érvei az értelmezés milyen változataiban fordulnak elő az egyes kritikusoknál.

Míg Lichtenberg azok autentikusnak tekinthető változataiban hivatkozik szerzőnk érveire³⁶⁰, Tamir azon a véleményen van, hogy a Kymlicka által a csoportspecifikus jogok elméleti megalapozására használt érvek négy kategóriájának a lényege a következőképpen foglalható össze: 1. „kulturális-nemzeti jogok biztosítása az egyének számára”; 2. „az igazságtalanságok kompenzálása”; 3. „a megkötött szerződésekből vállalt kötelezettségek betartása”; 4. „a képviselői demokrácia tökéletesítése”.³⁶¹ Nimni a történelmi szerződésekre és a kulturális sokféleség önértékére vonatkozó érveket említi meglehetősen kritikus tanulmányában, de ezek közül is csupán az előbbit elemzi behatóbban, és ennek alapján vonja le következtetéseit.³⁶² Kukathas az államok és nemzeti kisebbségek közötti analógiából kiindulva alakítja ki véleményét az elmélet egészéről.³⁶³ Levey kizárólag az autonómia-érv relevanciájára van tekintettel³⁶⁴, McDonald³⁶⁵, Doppelt³⁶⁶, Metcalfe³⁶⁷, Singer³⁶⁸ és Williams³⁶⁹ pedig döntő mértékben az egyenlőség-elvvel és annak konzekvenciáival kapcsolatosan fejtik ki megjegyzéseiket, észrevételeiket.

360 | J. Lichtenberg: *I. m.*, 61-63.

361 | Y. Tamir: *I. m.*, 83-84.

362 | E. Nimni: *I. m.*, 8.

363 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 19-26.

364 | G. B. Levey: *I. m.*, 216.

365 | L. McDonald: *I. m.*, 296-310.

366 | G. Doppelt: *I. m.*, 229-248.

367 | E. Metcalfe: *I. m.*, 13-22.

368 | B. Singer: *I. m.*, 103-107.

369 | M. Williams: *I. m.*, 75-77.

Vizsgáljuk meg a soron következőkben, hogy milyen következtetésekre jutnak az említett elemzők azt illetően, hogy a kisebbségi jogok liberális elgondolása mellett Kymlicka által felhozott érvek milyen mértékben tekinthetők konkludenseknek és meggyőzőknek.

Az egyenlőség-elvvel kapcsolatosan Lichtenberg azon a véleményen van, hogy a csoportspecifikus jogok megalapozottsága mellett való érvelésnek ez a módja nem képes maradéktalanul teljesíteni azt a feladatot, amelyet a kisebbségi jogok liberális elméletének a kidolgozója szán neki. Amennyiben a csoportspecifikus jogok hivatása ellensúlyozni azokat az egyenlőtlenségeket és hátrányos megkülönböztetéseket, amelyeket az etnikulturális közösségeknek kell elszervezniük, akkor a nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtétel tarthatatlan: a saját kultúrához való tartozás biztonságérzete ugyanolyan fontos a bevándorlók esetében is, akárcsak a nemzeti kisebbségeknel, és azokat a körülményeket, amelyek az imigráció elhatározásához vezetnek, bízást lehet esetükben is pervazív, strukturális hátrányoknak tekinteni. Következésképpen, állapítja meg Lichtenberg, az egyenlőségelv ugyanolyan mértékben alapozza meg a „kulturális jogok” odaítélésének jogosultságát mind a nemzeti kisebbségek, mind az etnikumok esetében.³⁷⁰ Mind ebből nem kevesebb következik Lichtenberg szerint, mint hogy az etnikai közösségekre is kiterjesztett „kulturális jogok” fogalma elveszti plauzibilitását, tekintettel arra, hogy gyakorlatilag kivihetetlen speciális jogokat biztosítani „végtelen számú” etnikulturális közösségnek.³⁷¹

A kulturális sokféleségre mint önmagában való értékre hivatkozó érvet illetően Lichtenberg azt a véleményt osztja, hogy a multikulturalitásból egy modern társadalom körülményei között fakadó előnyök nem elégségesek ahhoz, hogy a kisebbségeknek biztosítandó speciális jogok kiindulási pontjait képezzék, az államok és kisebbségek közötti analógiával kapcsolatosan pedig ellentmondásos álláspontot foglal el. Elismeri egyrészt, hogy Kymlicka érvelése árnyalt és meggyőző ezen a ponton, hiszen a liberális teoretikusok valóban nehéz helyzetben vannak, amikor arról kell számot adniuk, hogy miért fogadják el – kulturális megfontolásokból kiindulva mindenekelőtt – valamely állam polgárai és az illető állampolgársággal nem rendelkezők (illetve a más államok polgárai) közötti megkülönböztetést, és hogy miért utasítják el a hasonló szempontú különbségtételt az egyazon állam polgárainak a különböző kategóriáival kapcsolatban. Az elismerő megállapítások után azonban Lichtenberg már-már cinikus kibúvót talál: „A »liberalizmus« – írja a kérdés lezárásaként – túlságosan tág fogalom, amely több olyan értéket foglal magába, amelyek között ellentét feszül, vagy amelyek ellentmondanak egymásnak: magába foglalja egyrészt az egyéni és társadalmi autonómia iránti elköteleződést,

370 | Lichtenberg érvelése ezen a ponton nyilvánvalóan elhibázott. Noha tudatában van annak, hogy a Kymlicka által javasolt elmélet a csoportspecifikus jogok három különböző kategóriájával operál – hiszen tanulmányának első részében kitér azok fontosabb ismérveire –, bírálatában Lichtenberg a „kulturális jogok” és a „kisebbségi jogok” differenciálatlan fogalmait használja. A probléma, amelyet fölfedezni vél, látszólagos következésképpen, hiszen az elmélet éppen annak révén próbálja meg elkerülni a hasonló nehézségeket, hogy differenciáltan kezeli a csoportspecifikus jogok odaítélésének a kérdését az etnikulturális közösségek sajátos helyzetének megfelelően.

371 | J. Lichtenberg: *I. m.*, 62-63.

és ilyenként szembeszegül a globális politika szerkezetének a megváltoztatásával, elfogadván a nemzetállamokra alapozott jelenlegi világrendet; jellemző rá másrészt az egyének közötti egyenlőség meletti elkötelezettség, ami – ha egyszer komolyan vesszük – nehezen egyeztethető össze az alapvető javak elosztásában észlelhető egyenlőtlenségek lehetővévételével, ami a jelenlegi világrendre jellemző.³⁷²

Tamir, miután elemzi röviden az érvek négy kategóriáját – amelyeket, mint láttuk, meglehetősen „liberális” szellemű olvasatban ragad ki az elmélet kontextusából –, arra a következtetésre jut, hogy az illető érvek relevanciájáról csak Kanada bennszülött népeinek a viszonylatában lehet beszélni. Míg a sajátos kanadai kontextusban az érvek kölcsönösen fölerősítik egymást, az attól eltérő körülmények között érvényüket veszítik, vagy az egyenlőtlenség intézményesítése előtt egyengetik az utat – vélekedik Tamir.³⁷³

Kukathas véleménye szerint Kymlicka célja az etnikulturális közösségeket az államokéval egyenlő rangra emelni, ami lehetővé tenné számukra, hogy egyenlő felekként folytassanak tárgyalásokat az együttélés minden érintett fél számára elfogadható feltételeiről. Egy ilyen irányú törekvésnek azonban – vélekedik Kukathas – két okból kifolyólag nincsenek esélyei a sikerre. Számolni kell egyfelől azzal, hogy az autonómia biztosítása az etnikulturális közösségek számára nehézségekbe ütközik többek között annak okán is, hogy a belső „határok” kijelölés sokkal problematikusabb az ilyen csoportok esetében, mint a rendszerint egyértelmű területi „identitással” rendelkező államok esetében. Az etnikulturális közösségek többnyire „porózus” alakzatok, amelyeket nehezen lehet egyértelműen definiálható határokkal jellemezni. Mi több, „az ilyen jellegű csoportok egy állam keretében nem független entitások, nem szuverének a szó tulajdonképpeni értelme szerint”.³⁷⁴ A másik ok, amely Kukathas szerint esélytelenségre ítéli Kymlicka arra irányuló törekvését, hogy a kisebbségek és az államok közötti analógia alapján próbálja megindokolni a csoportspecifikus jogok célszerűségét, magában a kisebbségi jogok liberális elméletében fedezhető fel: az elmélet, azzal, hogy elutasítja a belső megszorítások jogosultságát a partikularitásaik megőrzésén fáradozó közösségek esetében, éppenséggel azt az autonómiát korlátozza, amelyre az illető csoportoknak szüksége lenne ahhoz, hogy egyenlő felekként léphessenek fel a többséggel lefolytatandó tárgyalások helyzetében. „Noha [Kymlicka] azt szeretné, hogy az egyes csoportokra úgy lehessen tekinteni, mint egyenlő felekre, amelyek a független államokhoz hasonló módon lépnek kapcsolatba egymással,

372 | *I. m.*, 64.

373 | *Y. Tamir: I. m.*, 84. Tamir nem fejt ki részletesebben, hogy milyen természetű egyenlőtlenségekre gondol. Írásának a szellemisége alapján arra lehet következtetni, hogy álláspontját alapvetően a közel-keleti viszonyokra való tekintettel alakította ki, amelyeket úgy értelmel, hogy az adott kontextusban a csoportspecifikus jogok intézményesítése azt eredményezné, hogy egyes etnikulturális közösségek érdemtelen előnyökhöz jutnának másokhoz képest.

374 | *Ch. Kukathas: I. m.*, 20-24. Kukathasnak ezek az érvei meglehetősen nehezen összeegyeztethetők azzal a megállapításával, amelyet alig két oldallal később olvashatni a hivatkozott tanulmányban: „A csoportok minden bizonnyal fenn fognak maradni. És robusztus, független alakzatok lesznek, annak megfelelően, ahogyan a közösség tagjai elismerik a vezetők és az intézmények csoporton belüli autoritását.” *Vö.: I. m.*, 26.

ezt, végső konzekvenciái folytán, maga az általa kidolgozott elmélet teszi lehetetlenné” – vélekedik a kritikus.³⁷⁵

A megoldás, amelyet Kukathas a maga részéről lehetségesnek lát, lényegét tekintve abban áll, hogy vissza kell utasítani azokat a törekvéseket, amelyek „a liberális politikai társadalmat” a különböző komponensek – a „többség” és a különféle „kisebbségek” – fogalmaiban próbálják elgondolni, és egyszerűen tolerálni kell azokat, akik az egyes közösségek hagyományos előírásai szerint rendezik be az életüket.³⁷⁶

Nimni a csoportspecifikus jogok alátámasztására felhozható érvek kérdéskörének egyetlen vonatkozására reflektál. Szerinte a történelmi szerződések érvényességét hangoztató érvet ki kellene terjeszteni a bevándorlók közösségeire is. Amennyiben ezek a szerződések arra hivatottak, hogy rögzítsék azokat a feltételeket, amelyek között két vagy több népcsoport partnerségi viszonyra lép egymással, akkor ezek hatályosságának a bennszülött népek illetve a föderatív szerződések eseteire való – Kymlicka által javasolt – korlátozása elfogadhatatlan. „Nem lehet okokat találni arra, hogy az illető érvet miért ne lehetne a bevándorlók közösségei esetében is alkalmazni – vélekedik Nimni –, és hogy a többnemzetiségű államokat miért ne lehetne közösségek közötti partnerségek formájában elgondolni.”³⁷⁷

Levey megítélése szerint Kymlicka arra irányuló törekvése, hogy az autonómia értékére való hivatkozással próbálja meg alátámasztani a kulturális jogokat, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. E cél szempontjából mind a nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti javasolt különbségtétel, mind az „egyenlőség” és a „hátrányos helyzet” fogalmainak a kultúra kontextusában való használata – a „kulturális beágyazottság elvont és látszólagos előnyeit” kidomborítani hivatott eszmefuttatások során – eredménytelen, célját elveto próbálkozás. Ahhoz, hogy egy ilyen irányú igyekezet eredményes lehessen, arra van szükség, hogy visszatérjünk „az autonómia hagyományosan liberális értékéhez, amely nincs tekintettel a csoportokhoz való tartozás szempontjaira” – érvel Levey meglehetősen kevésbé meggyőzően, ellentmondva mintegy annak a megállapításnak, amelyből maga is kiindult.³⁷⁸

Leighton McDonaldnak is kétségei vannak azt illetően, hogy eséllyel lehetne fellépni „a primordiális javak egyikeként elgondolt kulturális beágyazottsággal kapcsolatos egyenlőtlenségek kiküszöbölése érdekében”, de kételeyeit a Levey-étől gyökeresen eltérő megfontolások indokolják. Megítélése szerint Kymlicka nem tisztázza kellő egyértelműséggel, hogy milyen érdekek alapozhatják meg a csoportspecifikus jogok intézményesítését. Amennyiben a szem előtt tartandó érdek az *egyénnel* kapcsolatos, akkor a hátrányos helyzetek felszámolására irányuló próbálkozásainkban *nincs szükség*, végső soron, az alapvető emberi jogok által biztosított keretek meghaladására. McDonald értékeli Kymlicka „morális individualizmusát”, amely arra tesz kísérletet, hogy olyan liberális elméletet alapozzon meg, amely egyenlő távolságra helyezkedik el mind a kommunitarizmustól, mind a hagyományos liberalizmus

375 | I. m., 21.

376 | I. m., 26.

377 | E. Nimni: I. m., 8.

378 | G. B. Levey: I. m., 241.

„ontológiai individualizmusától”, de – Réaume-mal elvközösségben és az ő felismerhető hatására – kételyeinek ad hangot egy ilyen próbálkozás komolyan vehető elvi esélyeit illetően. Véleménye szerint több eséllyel kecsgetető változat volna „kollektív javakra” hivatkozni a kisebbségi jogok megindoklásakor, amelyek a kulturális beágyazottság „konstitutív” – nem csupán instrumentális – aspektusaira vannak tekintettel, és amelyeket nem lehet megragadni az egyén perspektívájából. Minekutána Kymlicka – jól felfogott okokra visszavezethetően egyébként – tartózkodik a „kollektív jogok” fogalmának a használatától, a kulturális beágyazottságnak mint az *individualizált* primordiális javak egyikének a megragadására irányuló próbálkozása sikertelenségre van ítélve – állapítja meg McDonald.³⁷⁹

Doppelt véleményét a liberalizmussal szembehelyezkedő, azt elutasító kisebbségek létéből fakadó konzekvenciák, azoknak a Kymlicka elméletére gyakorolt hatása befolyásolta meghatározó módon. Megítélése szerint a szocietális kultúra fogalmának a túlságosan megengedő, differenciálatlan, megszorításokkal nem élő használata okolható a leginkább azokért a hibákért, amelyeket a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzője a csoportspecifikus jogok megindoklásakor elkövet. Legalább két olyan helyzettel kell számolni, állítja Doppelt, amelyekben a csoportspecifikus jogok és az egyenlőség illetve szabadság közötti kapcsolat, amelyet Kymlicka feltételez, problematikus: a liberalizmust elutasító kisebbségek esetében, valamint azokban a helyzetekben, amelyekben a kisebbségeket a többség mentalitásába mélyen beivódott előítéletek alapján sújtja hátrányos megkülönböztetés.

Vegyük előbb a liberalizmust elutasító kisebbségek esetét. A szocietális kultúra intézményesített – speciális jogok révén biztosított – védelme az ő esetükben azt eredményezi, hogy a személyi autonómia kontextusának a biztosítása helyett az üdvösnek tartott életvezetéssel kapcsolatos egyéni választás szabadságát az opciók fölöttébb szűk körére korlátozza. Igaz ugyan, hogy egy kisebbségi közösség tagjairól nem lehet állítani, hogy nem korlátozottak szabadságukban, amennyiben nem áll módjukban eldönteni, hogy akarnak-e integrálódni – és ha igen, milyen mértékben, milyen feltételek között – a többség domináns kultúrájába. A liberalizmust elutasító kisebbségek sajátos helyzetében azonban nehéz nem észrevenni, hogy a közösség tagjai „szabadabbak és egyenlőbbek lennének”, amennyiben nyitott lenne számukra az út a többségi kultúra által felkínált opciók felé. Az egyenlőség-elv, amelyre Kymlicka hivatkozik a hasonló esetekben, kontraproduktív tehát, az a megállapítás pedig, miszerint a csoportspecifikus jogok nemcsak hogy nincsenek ellentmondásban az egyéni jogokkal, de egyenesen előfeltételei az utóbbiaknak, nyilvánvalóan tarthatatlan.

Doppelt meglátása szerint egy másik lehetséges esettel is számolni kell, amelyben a csoportspecifikus jogok biztosítása kontraproduktív lehet: azokban a helyzetekben, amelyekben a kisebbség szisztematikus diszkriminációnak van alávetve a többség által. Ilyenkor a csoportok védelmét biztosítani hivatott intézményes berendezkedés azt eredményezheti, hogy a speciális jogok garantálása leplezi – vagy legitimizálja akár – a szabadság hiányát és az

379 | L. McDonald: *I. m.*, 306-310.

egyenlőtlenségeket, a kisebbség tagjai számára intézményes úton tévén lehetetlenné, hogy éljenek a többségi kultúra által felkínált opciókkal. Hasonló esetekben, állítja Doppelt, „a csoportspecifikus jogok, ahelyett hogy megoldást kínálnának, maguk is részévé válnak a problémának”.³⁸⁰

Kymlicka arra irányuló igyekezetének az eredménytelensége, hogy elvi megfontolások segítségével alapozza meg a csoportspecifikus jogok célszerűségét, Doppelt szerint a *szocietális kultúra* – kellő körültekintés nélkül definiált – fogalmából fakadó normatív következmények alábecsülésére vezethető vissza. Azzal, hogy elmulasztotta előrebocsájtani a kultúra és identitás azon elemeit és aspektusait, amelyeket a liberalizmus normatív szempontból elengedhetetlen minimumként kezel, „a csoportspecifikus jogokra vonatkozó Kymlicka-féle elmélet a lovak elé fogta a szekeret”.³⁸¹

Doppelt már-már utópikus felhangokat is megütő, a kérdéssel kapcsolatos konklúziója messze túlmutat a kisebbségi jogok liberális elméletének a keretein.³⁸² Megítélése szerint mind az egyetemes emberi jogok, mind a csoportspecifikus jogok a társadalmi egyenlőtlenségeket fenntartó – a többségi és kisebbségi kultúrákba egyaránt mélyen beivódott (*built in*) előítéleteket intézményesítő – eszközök maradnak mindaddig, amíg a liberalizmusnak nem sikerül olyan elméletet kidolgoznia, amely „tekintettel van a legnemesebb eszményeiből fakadó kulturális követelményekre”.³⁸³ És hogy könnyebben fogalmat alkothassunk arról, hogy mire volna szükség egy ilyen fejleményhez, Doppelt két feltételt nevez meg. Egyfelől arról beszél, hogy egy „szabad és demokratikus szocietális kultúrának” olyan „egyetemes identitásra” kellene alapozódnia, amely összesítené magába valamennyi kultúra közös jegyeit, azokat is beleértve, amelyek etnikai fogalmakban határozzák meg magukat. Másrészről pedig, Kymlickával ellentétben, aki – mint láttuk – a csoportspecifikus jogok szavatolását látja az asszimiláció egyetlen életképes alternatívájának, Doppelt szerint létezik „egy harmadik út is, amelynek a végén mind a többségi, mind a kisebbségi kultúrák egy fokozatos átmenet eredményeként olyan kultúrákká alakulnak át, amelyek intézményei és hagyományai az egyetemes emberi identitás fenntartására rendezkednek be, amely identitás otthonos, befogadó lesz valamennyi kultúra és nép számára”.³⁸⁴

Eric Metcalfe azon elemzők-kritikusok egyike, akik abból indulnak ki a kisebbségi jogok liberális elméletéről kialakított álláspontjuk ismertetésében, hogy a kisebbségi jogok egyrészt redundánsak és ilyenként fölöslegesek, másrészt illegitímek és inkoherenciát eredményeznek a liberális elméleten belül. Ezen véleményének igazolására fölvonultatott érvei két kategóriába sorolhatók: egyrészt kísérletet tesz annak a Kymlicka-féle tézisnek a dekonstruálására, miszerint az állam és etnicitás szétválasztása elvi lehetetlenség, másrészt azokról a

380 | G. Doppelt: *I. m.*, 242.

381 | *I. m.*, 246.

382 | Doppelt, akit, mint láttuk, igencsak foglalkoztatnak azoknak az előítéleteknek a következményei, amelyek egy-egy hagyományörző kultúrát jellemeznek, végül maga is előítélet áldozata lesz a kultúra jelenségekéről. Olykor eszkatológikus dimenziókat öltő következtetései ennélfogva kevés relevanciával bírnak a politikai filozófia szempontjából.

383 | *I. m.*, 245.

384 | *I. m.*, 247.

következményekről értekeznek, amelyekkel – megítélése szerint – a kisebbségi jogok alkotmányos előírásaként való kodifikációja esetén kell számolni. Tekintettel arra, hogy az előbbi kategóriába sorolható érvek joggal sorolhatók a rosszhiszemű megállapítások közé, ezekre a hasonló természetű kritikai észrevételeknek szánt alfejezetben térek ki részletesebben. A kisebbségi jogok alkotmányos következményeivel kapcsolatos véleményét pedig a relevancia-problémáknak és az elmélet alkalmazhatóságával kapcsolatos kritikai megjegyzéseknek fenntartott alfejezetben fogom bemutatni. Az itt soron következőkben arra térek ki röviden, hogy Metcalfe milyen általánosabb jellegű kritikát fogalmaz meg Kymlicka arra irányuló igyekezetét illetően, hogy érvekkel támassza alá a kisebbségi jogok elméletének jogosultságát a liberális eszmerendszeren belül.

Metcalfe elismeri, mint láttuk az előzőkben, hogy az etnokulturális különbségek lehetnek forrásai az értelemmel bíró egzisztenciális opcióknak, és hogy elvileg nem lehet kivetnivalót találni abban, hogy liberális beállítottságú egyének sikraszállnak e különbségek intézményes védelméért. Nem tagadja azt sem, hogy az ilyen természetű különbségeket érdemes figyelembe venni a helyesnek tartott életvezetéssel kapcsolatos döntések meghozatalakor, de alapvetően antiliberalisnak ítél minden olyan törekvést, amely e különbségekre próbálja alapozni a csoportspecifikus jogok intézményesítését. Metcalfe figyelmét nem kerüli el ugyan annak a szerepnek a jelentősége, amelyet az etnicitás játszott a világ nemzetállamainak a létrejöttében, de következetesen kitart amellett az állítása mellett, hogy nem lehet szabad – a szó tulajdonképpen értelme szerint – egyetlen olyan állam sem, amely az etnicitás fogalmára alapozza tulajdon szuverenitását. Megítélése szerint az önkormányzati jogok gyakorlásának a lehetővé tétele a nemzeti kisebbségek esetén föltöbb súlyos következményekkel járna a politikai filozófiára nézvést: annak elismerésével volna egyenértékű, hogy az etnikai különbségek nem pusztán az identitások forrásaként, hanem a politikai autoritás alapjaként is szóba jöhetnének egy adott térségben.³⁸⁵

Metcalfe fölhívja továbbá a figyelmet Kymlicka elméletének egy vélt kövekezetlenségére is. Míg a polietnikus jogok – értelmezése szerint – arra kényszerítik a többség kultúráját, hogy az minél befogadóbbá, és ennek eredményeként egyre sokszínűbbé váljék, addig az önkormányzati jogok azt eredményezik, hogy a nemzeti kisebbségek partikularitásaik megőrzésére „vannak kényszerítve”, vagyis azon különbségek fenntartásában válnak érdekeltté, amelyek a többség által elismert, korlátozott „szuverenitás” alapját képezték.³⁸⁶

385 | E. Metcalfe: *I. m.*, 18.

386 | *Ibid.* Fontos itt megjegyezni, hogy a Metcalfe által fölfedezni vélt „következetlenség” látszólagos. A Kymlicka által javasolt elmélet ugyanis az önkormányzati jogok intézményesítésére vonatkozó ajánlásával olyasmint próbál biztosítani a kisebbségi kultúrák számára, ami magától értetődőnek számít a többségi kultúrák esetén. Az egyre befogadóbbá váló többségi kultúrák továbbá is asszimiláló kultúrák maradnak – a polietnikus jogok, mint láttuk, éppen a minél eredményesebb és gyorsabb asszimiláció emberséges feltételeit hivatottak megteremteni – és mint ilyenek nincsenek kitéve annak a veszélynek, hogy fokozatosan elveszítenék meghatározó karakterjegyeiket. Az önkormányzati jogokat gyakorolni szándékoszó nemzeti kisebbségek pedig valóban érdekeltek partikularitásaik megőrzésének intézményes lehetővé tételében.

Az elemzők döntő többségével ellentétben, akik többnyire az önkormányzati jogok, vagy – ritkább esetekben – a polietnikus jogok perspektívájából bírálják Kymlicka elméletét, Metcalfe külön fejezetet szentel annak a kérdésnek is, hogy miként jelenik meg a *speciális képviselési jogok* kérdésköre a kisebbségi jogok liberális elméletében. A kritikus elismeri, hogy Kymlicka „kitűnő elemzést nyújtja a képviselési politikának”, de úgy találja, hogy ez az elemzés, végső konzekvenciáit tekintve, nem tesz jó szolgálatokat az elméletnek. Az érvek azonban, amelyeket felvonultat e megállapításának az alátámasztására, kevésbé meggyőzőek. Úgy tűnik, hogy e nézetkülönbséget a szerző és kritikusa között szemléleti, már-már paradigmaticusnak mondható összebékíthetlenségre lehet visszavezetni, Metcalfe ugyanis *ab ovo* kétségesnek tartja, hogy „egy hatékony képviselés lehet más, mint arányosság-elvű”.³⁸⁷ Megítélése szerint a csoportképviseleti jog azért elfogadhatatlan, mert a többségelvű demokrácia értelemszerűen azt feltételezi, hogy a legitimnek tekinthető döntéseket a többség akarata alapozza meg, és azokat ilyenként kell elfogadnia minden kisebbségnek, azoknak is, akiknek érdekei, céljai nem tükröződnek kellő mértékben az illető határozatokban. A Kymlicka által javasolt elmélet szellemisége alapján azonban ezt az álláspontot aligha lehet másként minősíteni, mint olyant, amely ahelyett, hogy megoldásokat javasolna, megkerüli a problémát.

Ez tehát lényegét tekintve az az elvi-fogalmi keret, amely alapján Metcalfe följogosítva érzi magát annak megállapítására, hogy a kisebbségi jogoknak a Kymlicka által kidolgozott liberális elmélete „inkohereus, tekintettel arra, hogy alapját hamis elvek képezik olyan [kisebbség]védelmi intézkedések szűkségességéről, amelyek szerencsés esetben indokolatlanok, kevésbé szerencsés esetben pedig összebékíthetetlen ellentmondásban állnak az egyenlőség liberális elvével”.³⁸⁸

Beth Singer megjegyzései alapvetően terminológiai jellegűek. Véleménye szerint a „speciális jogok” fogalma önellentmondást rejt, tekintettel arra, hogy a jog kifejezés értelemszerűen nem teszi lehetővé érvényességi körének behatárolását. A Kymlicka által javasolt elmélet összefüggésében szerencsésebbnek látná a jogosítványok (*entitlements*) terminus használatát. A tulajdonképpeni jogokhoz képest, amelyek – Singer értelmezésében legalábbis – *szimmetrikus* jogosítványok, a kisebbségi jogok liberális elmélete *aszimmetrikus* jogosítványok egész palettájával operál, amelyek hűjával vannak a tulajdonképpeni jogok alapvető jellemzőjének, az általánosságának. Tekintettel arra, hogy az ilyen természetű jogosítványok egy adott közösség tagjai számára vannak fenntartva, azokat nem igényelheti egyetlen, az illető közösséghez nem tartozó személy sem, lett légyen bár a jogosítványok gyakorlásához szükséges minden más feltétel adott. A terminológiai megjegyzések kontextusában Beth Singer egy kritikai észrevételt is megfogalmaz. Úgy véli, hogy a Kymlicka nevével fémjelzett elmélet egy esetben formálhatna jogot arra, hogy kellő alappal használhassa a jog kifejezést: amennyiben a szem előtt tartott közösségek köre nem szorítkozna csupán az etnokulturális kisebbségekre, hanem felölelné minden olyan csoportot, amely nem érzi magát biztonságban, és ennélfogva védelemre szorul.³⁸⁹

387 | *I. m.*, 22. Kiemelés az eredetiben.

388 | *I. m.*, 32.

389 | B. Singer: *I. m.*, 103-107.

Végezetül megemlítek röviden néhány további kritikusi észrevételt a csoportspecifikus jogok kérdéskörével kapcsolatban.

Galenkamp, egy, a legtöbb multikulturális társadalom heterogén jellegét ecsetelő eszmefuttatás keretében azzal kapcsolatos véleményének ad hangot, hogy a csoportspecifikus jogok intézményesítését célzó bármely törekvés vagy végtelen regresszust eredményez, vagy morális szempontból önkényes megszorításokat fog feltételezni, lévén hogy a jogoknak ehhez a kategóriájához nem rendelhető hozzá semmilyen „természetes” jogalany. Az olyan kisebbségi sérelmek orvoslását célként követő próbálkozások esetén, amelyekre nem nyújt kielégítő megoldást az egyetemes emberi jogok rendszere, elengedhetetlen a jogalany pontos meghatározása. Tekintettel arra, hogy Kymlicka elmélete nem elég egyértelmű a kérdésnek ezt az aspektusát illetően, kevésbé valószínű, hogy egy-egy konkrét esetben használható megoldásokat lesz képes nyújtani – állítja Galenkamp.³⁹⁰

Sasja Tempelman elvi-logikai ellentmondást vél felfedezni az elméletben. Amennyiben a csoportspecifikus jogok rendszere a veszélyeztetett kultúrák védelmét hivatott biztosítani, és ehhez indoklásul a többség akaratának való kiszolgáltatottságot hozza érvként, akkor az etnikumok sokkal inkább rászorulnak a hathatósabb védelemre, mint a nemzeti kisebbségek, hiszen az ő közösségeik lényegesen kiszolgáltatottabbak a fejlett szocietális kultúrával rendelkező nemzeti kisebbségeknél.³⁹¹

Howse úgy látja, hogy a csoportspecifikus jogok célszerűsége mellett a Kymlicka által felhozott érvekhez folyamodóknak abból kifolyólag kell nehézségekkel számolniuk, hogy olyan fogalmakkal lesznek kénytelenek operálni, amelyek az önkormányzatiság gondolatköréhez tartoznak többnyire, és mint ilyenek „az önrendelkezés és a szuverenitás nacionalista dogmáinak” a – nem feltétlenül tudatos vagy szándékolt, mindazonáltal letagadhatatlan – befolyása alatt állnak.³⁹²

Thomas M. Franck, egy, az önrendelkezés és az identitás fogalmainak a jelentésvilágában a hidegháború végét követően bekövetkezett változásokról írott tanulmányában tesz futó említést Kymlicka álláspontjáról a csoportspecifikus jogokat illetően. Véleményének lényegét és szellemiségét a következő rövid idézet adja vissza a legegyszerűbben: „a Francia Forradalom liberális egyenlőségelvűsége és testvérisége alapozott eszmerendszere, amely ez idő szerint is jelentős befolyást gyakorol a modern társadalompolitikai gondolkodásra a civil társadalmakban (sic), összeegyeztethetetlen a jogi szempontból autonóm etnikumokról szóló elméletekkel.”³⁹³

390 | M. Galenkamp: *I. m.*, 4.

391 | S. Tempelman: *Constructions of Cultural Identity: Multiculturalism and Exclusion [critiquing Taylor, Parekh and Kymlicka]*. In: *Political Studies*. 1999, kézirat, 8.

392 | R. Howse: *I. m.*, 315.

393 | Th. M. Franck: *Tribe, Nation, World: Self-Identification in the Evolving International System*. In: *Ethics and International Affairs*. 1997, 162-163.

9.3.1. A külső védelem és a belső megszorítások közötti különbségtétel

A külső védelem és a belső megszorítások közötti különbségtétel, mint láttuk, Kymlicka elméletének a liberális jellegét hivatott szavatolni, azáltal, hogy lehetővé teszi az intézményesített védelemre jogosult kisebbségek köréből azoknak az etnikulturális közösségeknek a kizárását, amelyek nem tartják tiszteletben tagjaik autonómiáját és egyéni szabadságjogait.

A különbségtétel szuggesztív erejét a legtöbb kritikus elismeri és méltányolja. A soron következőkben néhány ezzel kapcsolatos elemzői megjegyzést ismertetek röviden.

McDonald szerint méltányolandó, hogy, noha a gyanakvás és a fenntartások tömkelegével kellett megvívnia, Kymlickának – nem utolsó sorban éppen a külső védelem és a belső megszorítások közötti különbségtételnek köszönhetően – sikerült bizonyítani, hogy a kollektív jogok nincsenek szükségyszerűen és minden esetben konfliktusban az egyéni jogokkal.³⁹⁴

Brighouse némi ellentmondást vél fölfedezni a különbségtételnek az elméleten belül fenntartott „központi szerep” és a kisebbségek azon tételezett érdeke között, hogy a helyes életvezetésre vonatkozó döntések bármikori felülbíráását lehetővé tevő kulturális kontextus álljon a rendelkezésükre. A közösségek tagjainak – egzisztenciális opcióik átértékelésére igénybe vehető – szabadságfokai attól is függenek, hogy mennyire „átjárhatók” a közösségeket egymástól elválasztó „határok”, ami adott esetekben alááshatja Kymlicka érveit, amelyeket a külső védelem intézményesítésének a szükségessége mellett hoz fel – állítja Brighouse.³⁹⁵

Baogang He arra hívja föl a figyelmet, hogy a különbségtétel alkalmazhatatlan, és ilyenként irreleváns a kommunitarizmus jegyeit magukon viselő kelet-ázsiai kultúrák esetében. A hasonló természetű kultúrák összefüggésében a külső védelem és a belső megszorítások közötti megkülönböztetés mesterséges, abból fakadóan, hogy a kulturális közösségek számára biztosított intézményes védelem minden esetben az egyéni jogok feláldozását feltételezi, vagy – szerencsésebb esetekben – azok másodlagosként való kezelését eredményezi. „A kulturális közösségek védelme, a kollektív szabadság és a közösség jövője minden esetben megköveteli az egyén szabadságának a korlátozását” – szűri le a kínai szerző az elmélet kelet-ázsiai kultúrákra vonatkozó egyik fontos konzekvenciáját.³⁹⁶

Kukathas véleménye szerint a különbségtétel – és annak alapján a belső megszorítások elutasítása – kontraproduktív a kisebbségi jogok liberális elméletének az alapvető céljára nézvést, tekintettel arra, hogy a belső megszorítások jogosultságának a megkérdőjelezése révén végül is a közösségeknek éppen az az autonómiája szenved csorbát, amelyért a Kymlicka által kidolgozott elmélet síkraszáll.³⁹⁷

394 | L. McDonald: *I. m.*, 318.

395 | H. Brighouse: *I. m.*, 400.

396 | B. He: *I. m.*, 15.

397 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 20-21.

9.3.2. A közösségek homogenítésára vonatkozó előfeltevés és az éliték szerepének a mellőzése

Az elméletnek ezt a vélt fogyatékoságát élesen kritizálja David D. Laitin, aki szerint Kymlickának az arra irányuló igyekezete, hogy az etnokulturális közösségek-csoportok „a politikai elemzés alapegységeiként” legyenek elismerve, „fölöttébb antiliberalis” törekvésként ítélandó el. Mi több, teszi hozzá Laitin, Kymlicka gyakran úgy beszél a közösségekről, mintha azoknak akarataik és gondolataik volnának, figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy a kisebbségeket rendszerint belső feszültségek jellemzik, annak következtében, hogy a vezető személyiségek jogot formálnak a szóvivői szerep ki-sajátítására, arra, hogy a közösség nevében fogalmazzanak meg követeléseket az állammal szemben.³⁹⁸

A csoportokon belüli dinamikák mellőzésének a vádja Ephraim Nimni-nél is előfordul, aki ezzel kapcsolatos észrevételeit a „liberalizmussal szembe-forduló” kisebbségekre vonatkozóan fogalmazza meg. A hasonló fogalmak segítségével minősíthető közösségek esetében számolni kell azzal – figyelmeztet Nimni –, hogy a csoport belső homogenítésára vonatkozó, rendszerint hamis előfeltételezés eltereli a figyelmet a közösségek belső rétegzettségéről és szemléleti megosztottságáról, az etnocentrikus előítéletek malmára hajtja a vizet, és azzal a szándékolatlanságában is súlyos következménnyel jár, hogy a közösség valóban liberalizmus-ellenes tagjainak a pozícióit erősíti. A hasonló helyzetekben a közösség identitása nem szerencsés módon egybeesik a domináns frakció hegemónikus törekvéseinek az identitásával, akkor is, ha ennek az irányzatnak komoly ellenzéke van a csoporton belül.³⁹⁹

Kukathas a következőképpen fogalmazza meg a maga ellenvetéseit: „A csoportidentitás kérdésének a merev kezelése azzal a hátránnyal is járhat, hogy a közösség tagjainak az érdekeit összemoszuk az uralkodó elit érdekeivel.” Példaként Kukathas olyan eseteket említ, amelyekben őshonos népcsoportok önkormányzati jogokat kaptak, annak ellenére, hogy a közösség tagja-inak egy jelentős része nem támogatta, vagy kifejezetten ellene volt a helyzet hasonló természetű rendezésének.⁴⁰⁰

9.3.3. Az államok és a nemzeti kisebbségek közötti analógia problémája

Kymlicka elméletének az államok és nemzeti kisebbségek közötti lehetséges analógiával kapcsolatos tézisét illetően, mint láthattuk az eddigi-ekben, Lichtenberg és Kukathas fogalmazott meg kritikai észrevételeket. A kérdéssel kapcsolatos megjegyzéseik lényegét az előző alfejezetben foglaltuk össze röviden.

McDonald a Kukathas-éval hasonló álláspontra helyezkedik, de elismeri mindazonáltal, hogy Kymlicka meglátásainak egy jelentős része az illető analó-giával kapcsolatosan fölöttébb meggyőző. A kérdéskör hasonló szellemű meg-

398 | D. L. Laitin: *I. m.*, 232 és 235.

399 | E. Nimni: *I. m.*, 9.

400 | C. Kukathas: *I. m.*, 18.

közelítésének a nehézségeivel is számol ugyanakkor, és arra hívja föl a figyelmet, hogy „a nagyobb politikai közösségek keretei közé betagozódtott nemzeti kisebbségek esetében körülményes dolog két különálló jogrendet fenntartani”.⁴⁰¹

Levey az analógia kérdéskörének a kapcsán az államok, illetve a nemzeti kisebbségek összefüggésében használható „szuverenitás”-fogalom jelentés-különbségeire hívja föl a figyelmet. „Valamely állam keretében a nemzeti kisebbségeket fejlett szocietális kultúra jellemezheti, széles körű önkormányzati jogosítványokkal is rendelkezhetnek akár, és ennek ellenére nem lehet őket szuverén politikai entitásokként kezelni, legalábbis nem abban az értelemben, amely az államok viszonylatában használatos.”⁴⁰²

Howse megsemmisítő kritikát fogalmaz meg ezzel a tézissel kapcsolatosan is. Kymlickának azt az állítását, miszerint az egyes közösségek antiliberális hagyományait és praktikáit nem tilthatják be – a liberalizmus alapelveire hivatkozva legalábbis – az állami hatóságok, ahhoz hasonlóan, ahogy a liberalizmus alapelvei a liberalizmussal nyíltan szembeforduló szuverén államok belügyeibe való beavatkozást sem legitimálhatják, Howse a *Multicultural Citizenship* legelhibázottabb, legtarthatatlanabb érveként (*most misguided argument*) bélyegzi meg. Az önkormányzati jogokkal felruházott nemzeti kisebbség tagjai – figyelmeztet Howse – továbbra is állampolgárai maradnak annak az országnak, amely törvényesítette számukra az illető jogosítványokat, és az állam kötelezettségei velük szemben nem szűnnek meg e hatáskörök létrehozását követően. Arról nem is beszélve, érvel a kritikus, hogy egyetlen liberális államnak sem áll érdekében olyan önkormányzati hatásköröket átutalni a nemzeti kisebbségeknek, amelyek korlátoznák annak szavatolásában, hogy az önmagukat kormányzó kisebbségek a liberális elvek tiszteletben tartása mellett élnek ezzel a joggal.⁴⁰³

9.4. Az illiberális hagyományokkal jellemezhető etnokulturális közösségek kérdésköre

A liberalizmus szellemiségével szembeforduló vagy azt nyíltan elutasító közösségek kérdése, valamint a lehetséges konzekvenciák, amelyek a hasonló jellegű közösségek létéből adódnak a kisebbségi jogok liberális elméletére nézvést, mint láttuk, Kymlicka műveinek több értelmezőjét-elemzőjét foglalkoztatják.

McDonald, aki alapvetően szkeptikus az illiberális kisebbségek esetén alkalmazható lehetséges liberális megoldásokat tekintve, a következőképpen fogalmazza meg annak a kihívásnak a lényegét, amellyel az illető vonatkozásban Kymlicka elméletének megítélése szerint szembe kell néznie: „Ha adott kultúrák képtelenek arra, hogy jelentőséget tulajdonítsanak a személy autonómiájának, akkor esetükben magyarázattal tartozunk arra vonatkozóan, hogy a primordiális javak egyikeként felfogott kulturális beágyazottság, amelyet a személyi autonómia előfeltételeként definiáltunk, miként játsz-

401 | L. McDonald: *I. m.*, 318.

402 | G. B. Levey: *I. m.*, 227.

403 | R. Howse: *I. m.*, 316-317.

hatja el a neki szánt szerepet, akárcsak elvileg is, a hasonló természetű kultúrák esetében.”⁴⁰⁴

Parekh megítélése szerint a liberalizmus eszmerendszere eredendően, „szerkezetéből fakadóan alkalmatlan” arra (*structurally ill-equipped*), hogy kezelni tudja ezt a problémát. Az a mód, ahogyan Kymlicka definiálja és használja a kultúra fogalmát, nem járhat megítélése szerint más következménnyel, mint hogy az illiberális kultúrák sajátságait eleve elítéletek veszik körül, és hogy az elmélet alkalmazása az illető kultúrák esetében a megkülönböztető partikularitások torzulásait, vagy egyenesen azok fölszámolását fogja eredményezni. Kymlicka elméletével tehát az a baj, állítja Parekh, hogy miközben a kulturális sokféleség érvényre juttatása érdekében száll síkra bizonyos szövegösszefüggésekből, ugyanazt tagadja másokban. Ahelyett, hogy a kultúrák egyneműsítésén fáradoznánk, és azok normatív megítélésének egyetlen – a liberalizmus által javasolt – modelljét próbálnánk általánosítani, célszerűbb volna olyan elméleti keretet kidolgozni, amely a kultúra jelenségkörét képes annak eredendő pluralitásában megragadni – zárja le e kérdéssel kapcsolatos gondolatmenetét Bhikhu Parekh.⁴⁰⁵

Kukathasnak is van ezzel kapcsolatban egy érdekes meglátása, amelyet érdemes itt fölidéznünk. Amennyiben a védelem, amelyet Kymlicka elmélete az etnokulturális közösségek számára kilátásba helyez, azt feltételezi, hogy az illető kisebbségek liberális közösségekké fognak átalakulni, akkor számítani kell arra – állítja a kritikus –, hogy „a kulturális jogok által biztosított előnyök sokuk esetében nem lesznek elég vonzóak, többen közülük úgy fogják találni, hogy nem érdemes e jogokért megharcolni”.⁴⁰⁶ Kukathas egyébként úgy gondolja, hogy Kymlicka állásfoglalása az illiberális kisebbségek ügyében nem elég egyértelmű: a kisebbségi jogok liberális elméletének a kidolgozója „nem tudja elfogadni egyrészt, hogy [az illiberális kisebbségek] olyan *jogokat* tudhassanak magukénak, amelyek lehetővé teszik számukra a liberalizmussal szembe forduló hagyományok ápolását, ugyanakkor a közösségen belüli *autoritásuk* csorbításával sem tud egyetérteni, ami azt eredményezné értelemszerűen, hogy nem élhetnének hagyományaik előírásainak megfelelően”.⁴⁰⁷

Nimni az „illiberális” fogalom használatával kapcsolatos problémára hívja föl a figyelmet egy helyen. Azt állítja, hogy a fogalom az adott szövegösszefüggésben annak betudhatóan eredményez konfúziót, hogy összemossa az etnikai- és nemzeti kultúrák kontextusát a politikai ideológiák jelentésvilágával. Megítélése szerint képtelenség „liberális” vagy „illiberális” kultúrákról beszélni, ehelyett inkább uralkodó személyiségekről, elitekről vagy csoportosulásokról volna indokolt beszélni, akik, illetve amelyek megnyilatkozásaik alapján kiérdemlik a „liberális”, „illiberális”, „konzervatív”, „szocialista”, „fasiszta” stb. jelzőt.⁴⁰⁸

404 | L. McDonald: *I. m.*, 303.

405 | B. Parekh: *I. m.*, 60.

406 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 33. Meg kell itt említenünk, hogy ez a gondolat, ha nem is ennyire élesen artikulált formában, de más kritikusoknál is felbukkan. Például T. C. Heller: *Multiculturalism, Membership and Modernity* című dolgozatában, amelyet 1996-ban az European University Institute keretében dolgozott ki (kézirat), vagy J. Lichtenberg idézett tanulmányában.

407 | *I. m.*, 24. Kiemelés az eredetiben.

408 | E. Nimni: *I. m.*, 9.

9.5. A jogállam etnokulturális semlegességének a mítosza

Kymlicka tézisét a jogállam etnokulturális semlegességének a mítoszával kapcsolatosan a tanulmányozott kritikusok közül négyen elemzik behatóbban: Brighouse, Cohen, Metcalfe és Kukathas.

Mind Brighouse, mind Cohen terminológiai lelemény segítségével próbálja visszaverni Kymlicka arra vonatkozó érveit, hogy a modernitás körülményei között az államnak nincs más választása, mint hogy markánsan etnikai és kulturális természetű döntéseket hozzon és érvényesítsen alapvető kérdésekben. Mindketten az igazolás semlegessége (*neutrality of justification* Brighouse-nál, illetve *justificatory neutrality* Cohen esetében) és a következmények semlegessége (*neutrality of effect*, ahogyan Brighouse nevezi és *consequential neutrality* Cohen-nál) közötti különbség bevezetésével próbálkoznak. Kettejük véleménye összecseng azt illetően is, hogy míg a semlegesség hatályát illetve eredményességét rendszerint nehéz biztosítani, addig az igazolás semlegességének a szavatolása szinte minden esetben teljesíthető feladat. Kymlicka figyelmét elkerüli ez a különbségtétel, állítják mindketten külön-külön, és ha megállapításainak a legnagyobb része joggal tételezhető a semlegesség *hatályát* illetően, nem állítható ugyanez a liberális jogállam „igazoló semlegességére” vonatkoztatva (Brighouse⁴⁰⁹ illetve Cohen⁴¹⁰).

Ha ezek a megfontolások első látásra meggyőzőeknek tűnnek is, érdemes elgondolkoznunk például azon, hogy a Brighouse és Cohen által javasolt különbségtétel a semlegesség igazolásának és konzekvenciáinak a kontextusa között milyen eséllyel alkalmazható az etnopolitikai konfliktusok vitás helyzetekben. Tanulságosnak tűnik e kérdéssel kapcsolatban Leighton McDonald egy megfogalmazása, amellyel Rawls-nak a „politikai liberalizmus” felé tett fordulatát minősíti. Noha általában véve értékeli a nagy filozófus igyekezetét, úgy látja, hogy a „politikai liberalizmus” fogalmának a bevezetése alig változtatott valamit az állam vélt semlegességének a kérdésében, ha azokra az etnokulturális közösségekre gondolunk, amelyek a nagyobb politikai közösségeket alkotják: „noha a politikai liberalizmus megváltoztatta az igazolás stratégiáját, lényegét tekintve továbbra is az egyéni jogokra helyezi a hangsúlyt”.⁴¹¹

Metcalfe és Kukathas vonatkozó megjegyzéseire az alábbiakban térek ki.

9.6. A relevancia- és alkalmazhatósági problémákkal kapcsolatos észrevételek

Az elemzők és kritikusok relevancia- illetve alkalmazhatósági problémákkal kapcsolatos észrevételei három kategóriába sorolhatók: az alkalmazással kapcsolatos procedurális ellenvetések; a társadalmi-kulturális kontextussal összefüggésbe hozható relevancia-problémák; valamint az elmélet kanadai vétetésével kapcsolatos kritikai megjegyzések. Ezeket fogom sorra venni a következőkben.

409 | H. Brighouse: *I. m.*, 374-379 illetve 404-405.

410 | G. A. Cohen: *Expenses Tastes and Multiculturalism*. In: *From Each According to His Ability*. 1995, 30-31.

411 | L. McDonald: *I. m.*, 317.

9.6.1. Procedurális ellenvetések az elmélet alkalmazhatóságát illetően

Több kritikus is egybehangzóan úgy vélekedik, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletének komoly nehézségekkel kell számolnia a gyakorlatba ültetését célzó próbálkozások esetén, vagy, más megfogalmazásban, hogy az elmélet által javasolt jogok intézményesítésének az esélyei gyakorlatilag elhanyagolhatóak. Márpedig egy olyan elmélet, amelyet nem lehet alkalmazni – figyelmeztet McDonald, Allen Buchanan egy találó megjegyzését parafrázálva –, alig több egy nemes „morális vízió”, s noha a mobilizáló erővel rendelkező vízió fontos előfeltétele rendszerint a hatékony közbeavatkozásnak, a kisebbségvédelem terén aligha lehetne ennyivel beérni a gyakorlati lépések helyett.

Kymlicka maga is elismeri, hogy az általa javasolt elmélet sok részletet az elvek szintjén tisztáz csupán, és hogy kényes kérdésekben a gyakorlati megoldásokat a politikai ügytetésekre bízva, amelyek megítélése szerint egyedül alkalmasak arra, hogy életképes megoldásokat találjanak a társas lét konkrétumainak a világában. A kritikusok értékelik a szerző őszinteségét, de úgy gondolják, hogy ennyivel nem lehet elintézni az alkalmazhatóság kardinális kérdését.

McDonald például, aki nem feledkezik meg arról, hogy Kymlicka főművének, a *Multicultural Citizenship*-nek eredeti célja az volt, hogy kidolgozza az egyenlőségnek és igazságosságnak azokat az alapelveit, amelyekre eredményesen lehet hivatkozni a kultúrák közötti konfliktusok helyzeteiben, részletekbe menően elemzi a kisebbségi jogok liberális elmélete által javasolt megoldások esélyeit arra, hogy a demokratikus, liberális államok alkotmányában kodifikált előírásokként kerüljenek alkalmazásra. Kymlicka egyik megállapításából kiindulva, mely szerint az önkormányzati jogokat célszerű belefoglalni az alkotmányba, tekintettel arra, hogy állandó jellegű közösség-közi kapcsolatokat tükröznek, McDonald részletekbe menően elemzi azokat a nehézségeket, amelyekkel egy ilyen irányú próbálkozásnak kell számolnia. A szigorúan jogtechnikai megjegyzéseken túl – amelyekre itt nem térhetünk ki – McDonald a következő megszorításokra illetve korlátokra hívja fel a figyelmet, amelyekre véleménye szerint mindenkinek tekintettel kell lennie, aki a kisebbségi jogok alkotmányos előírásokként való kodifikálásán fáradozik.

Szem előtt kell tartani mindenekelőtt, írja, hogy már maga a kollektív jog fogalma nehezen összeegyeztethető a liberális politikai kultúrában mélyen meggyökerezett meggyőződéssel, miszerint az alkotmányos jog az állam és az egyénenként tekintett állampolgárok közötti viszonyokat szabályozza. A kisebbségi jogok alkotmányba való foglalásához tehát alapvető szemléletváltásra – amolyan kisebb „paradigmaváltásra” – lenne szükség előzetesen a kortárs politikai filozófia területén.

Másodsorban számolni kell azzal, írja McDonald, hogy a kollektív jogok, ha egyszer törvényes erőre lettek emelve, rendszerint értelmezési bonyodalmakat és vitákat eredményeznek a joggyakorlatban. Példaként a kanadai Legfelső Törvényszék néhány döntését említi, amely a *Kanadai Jogok és Szabadságjogok Chartájával* kapcsolatosan állapította meg néhány ízben, hogy a dokumentum által biztosított, nyelvhasználatra vonatkozó kollektív jogok konfliktusban állnak az egyéni jogokkal: míg az utóbbiak „általánosan elfoga-

dott elvekre vezethetők vissza, s mint ilyenek konstitutív jelentőséggel bírnak”, az előbbiek „politikai kompromisszumok” eredményei, amiből kifolyólag a törvényértelmezésnek mindahányszor figyelembe kell vennie ezt a természetbeli különbséget.⁴¹²

Nem lehet figyelmen kívül hagyni mindazonáltal azt a körülményt, alapítja meg harmadsorban McDonald, amely a kisebbségi jogharc és a kultúrák közötti konfliktusok konkrét eseteinek a történeti tanulmányozása során válik nyilvánvalóvá, hogy nevezetesen az alkotmányos berendezkedések hasonló esetekben rendszerint a többség érdekeit és szemléletét tükrözik kizárólag, a kisebbségek nézőpontjára nincsenek tekintettel, és olyan körülményeket intézményesítenek következképp, amelyeket a kisebbségek minden esetben elnyomóaknak, kizáró jellegűeknek tartanak. Ilyen esetekben nehéz a képviseleti demokrácia hagyományos érvére hivatkozni az önkormányzati jogokra vonatkozóan támasztott igényekkel szemben, mihelyest az önkormányzati jogosítványok nem törekszenek egyébre, mint a többségelvű demokrácia által kitermelt hiányosságok kiküszöbölését lehetővé tevő feltételek megteremtésére, alkotmányos úton határozván meg a nemzeti kisebbség politikai nemzethez való tartozásának a szerződéses és normatív alapját.⁴¹³ Nagyon lényeges azonban ilyenkor, hívja fel a figyelmet McDonald, hogy a kisebbségi jogok alkotmányos elismeréséért síkraszállók körütekintően elemezzék az illető hatáskörök intézményesítésének minden belátható konzekvenciáját, és próbálják kiküszöbölni azokat a helyzeteket, amelyekben a csoportspecifikus jogok összetűzésbe kerülhetnek az egyéni jogokkal. McDonald különösen arra nézve szkeptikus, hogy a hasonló szellemű, az elfogadott megoldásokat az alkotmányban rögzíteni szándékoszó egyeztetések keretében minden érintett fél számára kielégítő megoldást lehet találni a Kymlicka által „belső megszorításoknak” nevezett előírásokat illetően is.⁴¹⁴

Howse a maga részéről két érvet hoz fel annak igazolására, hogy Kymlicka elméletének nehézségekkel kell számolnia a gyakorlati alkalmazást célzó próbálkozások esetén: meglátása szerint az elmélet nem kínál megoldást egyrészt azokban a helyzetekben, amelyekben ugyanazért a területért és azon belül az erőforrások feletti ellenőrzés jogáért egyszerre két vagy több etnokulturális közösség is rivalizál; elkerüli a figyelmét másrészt a kisebbségeken belüli kisebbségek kérdése. Az utóbbi esetekben az önkormányzati jogok garantálása *contradictio in adjecto*, amit Howse szerint az elméletnek nem sikerül megnyugtató módon föloldania: ha az elv vonatkozik a kisebbségeken belüli kisebbségekre is, akkor annak elkerülhetetlenül önkorlátozó jellege van.⁴¹⁵

Hasonló álláspontra helyezkedik Margaret Moore is egy éles hangvételű tanulmányában, amelyben Kymlickát – Yael Tamirral és David Millerrel egyetemben – „liberális nacionalistaként” bélyegzi meg.⁴¹⁶

412 | I. m., 312.

413 | I. m., 317.

414 | I. m., 317-318.

415 | R. Howse: I. m., 317.

416 | M. Moore: Liberalism and the Ideal of the Good Life. In: *Review of Politics*. 1991, kézirát, 1-24.

Laitin arra vonatkozó meggyőződésének ad hangot, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletének szerzője félreismeri az etnopolitikai konfliktusok tulajdonképpeni természetét, amennyiben úgy gondolja, hogy az elmélet alkalmazásának kényes kérdései jóhiszemű politikai egyeztetések keretében megoldhatók. A jogharc lényege Laitin szerint éppen a tárgyalások elutasítása, hiszen a kisebbségi aktivisták gyakori álláspontja szerint a jogok elidegeníthetetlenek és kétségbevonhatatlanok, és mint ilyenek, nem képezhetik alku tárgyát. A kritikus szerint Kymlicka ebben a tekintetben túlzottan opimista, a politika természetével kapcsolatosan egy föltöbbi bizakodó, minden komolyabb valószínűságot nélkülöző elgondolás befolyása alatt alakította ki álláspontját.⁴¹⁷

Carens a nyelvi jogok intézményesítésével kapcsolatban hívja föl a figyelmet a gyakorlati alkalmazás várható nehézségeire. A bennszülött népekkel kapcsolatban kérdezi, hogy van-e realitása – nem utolsósorban a magas költségekre való tekintettel – annak, hogy a bennszülöttek közösségei által beszélt nyelveken különféle – például egészségügyi – szolgáltatásokat tegyünk lehetővé, és hogy az illető nyelveket használó párhuzamos nyilvánosságokat tartunk fenn. Az elviség szintjén nem tagadja ugyan a hasonló célú kisebbségvédelmi intézkedések jogosultságát, de úgy látja, hogy nem könnyű feladat meghúzni azt a határt, ameddig az ilyen természetű követelések elmehetnek, és ez a probléma súlyos teherként mindazok számára, akik az elmélet elfogadtásán fáradoznak.⁴¹⁸

Parekh szerint az elmélet igen szűk és merev határok közé szorította a maga relevancia-esélyeit azáltal, hogy a liberalizmust jelölte meg módszere megkülönböztető ismérveként. E döntés nemcsak azt eredményezte, hogy az elmélet érvényességi köréből eleve kizárt minden olyan kultúrát, amelyek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget az egyén autonómiájának, hanem azt is, hogy az elmélet szempontjából értelmezhetetlenek a kortárs világ modern társadalmainak azon – meglehetősen gyakori – esetei is, amelyekben a politikai közösségek a liberális többség mellett az illiberális kisebbségeket is magukba foglalnak. Ezekben a helyzetekben a kisebbségek tagjai az elméletet a megoldásra váró gondjaik-problémáik szempontjából irrelevánsnak tekintik, és mint a liberálisok között lefolytatott vita rájuk nem vonatkozó következtetéseit, vagy egyenesen a paternalizmus nem kívánatos megnyilvánulásait utasítják el azt. „A multikulturális állampolgárság liberális elmélete, amely monokulturális elméleti kerettel operál, olyan önmagának ellentmondó kezdeményezés, amely a paradoxon ismérveit viseli magán” – állapítja meg Parekh.⁴¹⁹

Végezetül Melissa Williams álláspontjának lényegét foglalom össze röviden, aki azon a véleményen van, hogy a Kymlicka által javasoltak hatékonysági korlátai elméleti természetűek mindenekelőtt. A kritikus szerint a kisebbségi jogok liberális elméletét mint *jogi modellt* érdemes komolyan venni, amely abból a meggyőződésből indul ki, hogy az etnokulturális igazságosság kérdésében a „jogok időben megelőzik a politikumot”, és mint ilyen, a hátrányos helyzetű kisebbségek problémájára a politikai játszmák érdekorientált világtól távol, az észérvek absztrakt doméniumában keresi a megoldásokat.

417 | D. L. Laitin: *I. m.*, 231.

418 | J. Carens: *I. m.*, 42.

419 | B. Parekh: *I. m.*, 58-59.

Egy ilyen orientáció hívei úgy gondolják, hogy az egyenlőtlenség struktúráinak a folyamatos újratermelődését csak a liberális egyenlőség-elv következetes kritikájával lehet megakadályozni, a kulturális sokféleség önértékét hangsúlyozó érv kitartó hangoztatása mellett. E módszer korlátai akkor válnak nyilvánvalóvá, fogalmazza meg a maga Kymlicka-kritikáját Williams, ha összevetjük a kulturális megosztottság *politikai kezelésének a módszerével*, amely azt vallja, hogy az etnokulturális igazságosság kérdéseit csakis a politikai egyeztetések eszközével lehet rendezni. A kérdés kezelésének politikai változatára Williams szerint Iris Marion Young megközelítése kínálja a legmeggyőzőbb példát, aki azt vallja, hogy az igazságosság normatív előírásai csak akkor képesek megakadályozni az egyenlőtlenségek újratermelődését, ha azok a politikai folyamat során kerülnek megfogalmazásra, annak eredményeként kristályosodnak ki. Ez ugyanis az egyedüli hatékony módja annak, hogy a hátrányos helyzetű, rendszerint marginalizált közösségek tagjai halathassák hangjukat, és véleményeik meghallgatásra találjanak.⁴²⁰

9.6.2. A társadalmi kontextussal összefüggésbe hozható relevancia-problémák

Az a vád, hogy a kisebbségi jogok liberális elmélete nincs tekintettel a kulturális környezet következményeire, Baogang He-nél fordul elő a leghangsúlyosabban artikulált formában, aki a kelet-ázsiai kultúrák kontextusára vonatkoztatva elemzi e mulasztás konzekvenciáit. Egy meglehetősen szövevényes logikát követő, belső ellentmondásoktól sem mentes tanulmányban, He a konfucianizmus és a liberalizmus közötti inkompatibilitásra alapozza azt az állítását, miszerint a Kymlicka által kidolgozott elmélet nem hordoz Kelet-Ázsia számára releváns üzenetet. Ázsiai szemmel nézve, Kymlicka fölöslegesen vesztegeti az idejét, amikor a liberalizmus hagyományának az ártértekelésén fáradozik – állítja He. A világnak abban a térségében bárkinek, aki a társadalomfilozófia kérdései iránt érdeklődik, számolnia kell a kommunikatív beállítottságú konfucianizmus következményeivel: a kelet-ázsiai társadalmak mélységesen liberális-ellenesek, a kötelességtudatra és a paternalista tekintély-tiszteleltre vannak alapozva, ami feltétel nélküli alárendeltséget követel meg a közösség tagjaitól. A konfucianizmus normatív szerkezete is sajátos, hívja föl a figyelmet He, e hagyomány szerint a rend és a stabilitás, a közösség valamint a politikai autoritás mindenekfölötti prioritást élveznek. Az egyén érdekeinek a védelme vagy a közösségek közötti egyenlőség szavatolása nem szerepel a kiemelt jelentőségű elfoglaltságok között, az asszimilációt pedig a nemzeti integráció eszményi modelljeként fogadják el széles körben, mint az egyetlen hatékony módszert, amely képes biztosítani a békét és a stabilitást. Hasonló megfontolásokra visszavezethetően az egész térségben az egyetlen etnikum dominanciáját tekintik célszerűnek.

Ez a mély történelmi gyökerekkel rendelkező hagyomány napjainkban sem veszít jelentőségéből, vélekedik a kritikus. Szingapúrban például 1991-

ben fogadott el a kormány egy hivatalos dokumentumot a társadalom alapját képező *Közös Értékek* címmel, amelyben szó szerint az olvasható, hogy „a nemzet a közösség előtt és a társadalom az egyén előtt”.⁴²¹

Baogang He érvelésében azonban következetlenségek is előfordulnak. Egy helyen azt állítja például, hogy Kymlicka elméletének bizonyos ajánlásai könnyebben alkalmazhatók Ázsiában, mint a világ más térségeiben, ugyanarra a kommunikatív konfucianizmusra visszavezethetően, amely nagyobb fokú önfeláldozást ír elő a közösség tagjai számára, mint a liberális tradíció.⁴²² Mi több, úgy látja, hogy a polietnikus jogok és a speciális képviselői jogok a térség több államában fölfedezhetők a hagyományos joggyakorlat és intézményes be rendezkedés részeként.⁴²³ Más összefüggésben éles kritikát fogalmaz meg, azt hangoztatván, hogy „a konficiánus szellemiséggel összeegyeztethetetlen, hogy egy elmélet az etnikai konfliktust szorgalmazzon”. Szerinte olyan térségekben, ahol több etnikum él együtt, Kymlicka megközelítése nemcsak kivihetetlen, de nem is követendő. Arra a kérdésre, hogy „Tibetnek jogában áll-e visszautasítani, hogy asszimilálódjék a kínai kultúrába?”, He szerint „a konfucianizmus válasza az, hogy Nem, a Kymlickaé pedig, hogy Igen”.⁴²⁴

Mindezek és további megfontolások alapján He egészében véve elmarasztaló következtetéssel zárja a kisebbségi jogok liberális elméletének kelet-ázsiai relevanciájáról írott tanulmányát. „A konfucianizmus kulturális és társadalmi elterjedtségének történeti mélysége és konzisztenciája van, míg Kymlicka elmélete vékony és hűjával van a történelmi mélységnek” – állapítja meg, majd még hozzát teszi, hogy mindaz, amit Kymlicka javasol, „még Nyugat-Európában sem alkalmazható, hiszen az asszimilációt ott is alkalmazták és alkalmazzák mai napig is”.⁴²⁵

Shane O'Neill az észak-ír helyzetre utalva hívja föl a figyelmet az elmélet egyik relevancia-problémájára. Szerinte a kisebbségi jogok liberális elmélete nem hordoz jelentéssel teli üzenetet és nem képes, következőképpen, hatékony megoldást ajánlani e konfliktussal kapcsolatosan, abból kifolyólag, hogy az észak-ír konfliktus alapját képező megosztottság nem kulturális természetű. „Az Észak-Írországból a szenvedő kisebbség [problémái] nem a kulturális beágyazottsággal mint olyannal függenek össze, hanem egy nemzeti identitás politikai önkifejezésének a szükségletével” – írja O'Neill.⁴²⁶ Nem a kultúra van abban a helyzetben, hogy védelemre szorul, és ennél fogva a kérdés rendezésének azok a kísérletei, amelyek a kollektív jogok intézményesítését helyezik kilátásba, nem képesek megragadni a konfliktus gyökereit. O'Neill hozzát teszi mindazonáltal, hogy Kymlicka elméletének az ajánlásai jó alapot kínálnának az észak-ír helyzet átfogó, alkotmányos rendezéséhez.⁴²⁷

T. C. Heller a relevancia-problémának egy olyan vonatkozására hívja föl a figyelmet, amely az amerikai realitásokat veszi célba. Mindenekelőtt azt hán-ya a Kymlicka szemére, hogy kizárólag európai nézőpontból ítéli meg a liberális

421 | B. He: *I. m.*, 13-19.

422 | *I. m.*, 13-14.

423 | *I. m.*, 7.

424 | *I. m.*, 18-19.

425 | *I. m.*, 19.

426 | Sh. O'Neill: *I. m.*, 87.

427 | *I. m.*, 87-88.

hagyományt, annak amerikai irányzatait nem létezőkként kezeli, az európaiakat pedig úgy tünteti föl, mintha az történelme során türelmesebb lett volna a kisebbségi kultúrákhoz, mint volt valójában. Mindezek után annak a meggyőződésének ad hangot, hogy Kymlicka jószerevével semmit nem tud az amerikai olvasó számára nyújtani, abból kifolyólag, hogy marginalizálja az amerikai állam multikulturális politikájának a legégetőbb vonatkozását, a néger-kérdést. Egy ilyen horderejű problémát – állítja Heller – „csak a relevancia föláldozásának az árán lehet marginalizálni a multikulturális narratíva keretén belül”.⁴²⁸

Tanulmányát a következő konklúzióval zárja: „A liberális nacionalizmus megközelítése és annak multikulturális tükröződése a területiséggel jellemezhető nemzeti kisebbségek problematikájában csakis az európai modernitás kontextusában bizonyulhat gyakorlati szempontból érvényesnek, morális szempontból pedig progresszívnek. Ha egy ilyen fejlemény azt is eredményezné, hogy föláldozódnék a liberális hagyomány egysége, amennyiben az európai történelem úgy fog alakulni, hogy az egyszerre lesz liberális és multikulturális – az utóbbi fogalmat a liberális nacionalizmus elméleti alapjával ellentétes értelemben kell itt fölfogni –, akkor számítani kell arra, hogy az amerikai politika sajtószerűségei nem fognak beleférni ebbe a hagyományba”.⁴²⁹

9.6.3. Az elmélet kanadai vétetésével kapcsolatos kritikai megjegyzések

Míg a legtöbb elemző kifogást emel a kisebbségi jogok liberális elméletének kanadai vétetésével szemben, és fogyatékosággként marasztalja el azt, Carens úgy véli, hogy a kanadai realitások beható ismerete lehetővé tette Kymlicka számára, hogy olyasmiket lásson meg, amik a Rawls-hoz és Dworkin-hoz fogható amerikai elmék figyelmét elkerülték.⁴³⁰

Tamir, mint láttuk, egyrészt azt veti a Kymlicka szemére, hogy a kanadai konfliktus egyedi helyzetének partikularitásai motiválják vizsgálódásaiban, másrészt, hogy következtetéseit egyetemes érvényű teóriaként adja elő.⁴³¹

Parekh is úgy látja, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletének a gyökerei a kanadai valóságba nyúlnak vissza, ami azt eredményezi, hogy az elmélet megtermékenyítő hatással van az illető országban zajló vitákra, de korlátozza egyben annak relevancia-esélyeit az illető kontextuson kívül.⁴³²

Metcalfe éles hangnemben fogalmazza meg arra vonatkozó meggyőződését, hogy egy önmagát liberálisnak tekintő elméletnek nagyobb körültekintéssel kellene eljárnia, mintsem hogy érveinek egész sorát a québeci helyzetből merítse.⁴³³

428 | T. C. Heller: *I. m.*, 6.

429 | *I. m.*, 38.

430 | J. Carens: *I. m.*, 39.

431 | Y. Tamir: *I. m.*, 80-81.

432 | B. Parekh: *I. m.*, 62.

433 | E. Metcalfe: *I. m.*, 18.

9.7. Különféle kritikai megjegyzések

A kisebbségi jogok liberális elmélete fontosabb téziseinek és kulcskategóriáinak a segítségével tematizálható kritikai észrevételek mellett előfordulnak az általunk összegyűjtött és feldolgozott bírálatokban általánosabb jellegű megjegyzések is, amelyek ilyen vagy olyan szempontból minősítik Kymlicka elméletét. A soron következőkben ezekből ismertetek röviden néhányat.

Tempelman például az „univerzalista multikulturalizmus” képviselőjeként emlegeti Kymlickát – megkülönböztetve ilyenként az általa a „primordialista multikulturalizmus” képviselőjeként számon tartott Taylor-tól és a „civil vagy állampolgársági multikulturalizmus”-t képviselő Parekhtől –, és elméletének a „kizáró konzekvenciákat eredményező” természetére hívja föl a figyelmet.⁴³⁴

Howse megítélése szerint a *Multicultural Citizenship* szerzőjének elméletében a *realizmus* győzedelmeskedett a *liberalizmus* szellemisége fölött, annak következtében, ahogyan Kymlicka az etnopolitikai konfliktusok kihívására válaszolni próbál. Kymlicka álláspontjának a lényegét Howse a következőkben látja: ha elejét kívánjuk venni a konfliktusoknak, vagy a háborúnak akár, akkor meg kell keresnünk a módját annak, hogy miként lehet együtt élni a kulturális megosztottság körülményei között.⁴³⁵ Howse úgy látja mindazonáltal, hogy Kymlickának nem sikerült „elméletileg kellőképpen megalapozott és meggyőző érvekkel szolgálnia, és hogy beérte kompromisszumokkal és elméleti szempontból nem elég egyértelmű megoldásokkal”.⁴³⁶

Kukathas azon a véleményen van, hogy a differenciált állampolgárság fogalma, amelynek a különböző etnokulturális közösségekhez való tartozás tényét kellene tükröznie, valójában nem azt célozza, hogy intézményesített elismertséget biztosítson a különböző *kulturális* identitásoknak, hanem, hogy a *politikai* identitások gyakran antiliberális alakzatai számára tartsa fenn ezeket az előnyöket.⁴³⁷

Heller szerint a Kymlicka elmélete alapján kidolgozott majdani politikai programok „a múltba fognak tekinteni, ahelyett, hogy a jövőt tennék lehetővé”.⁴³⁸

Jacob T. Levy annak okán marasztalja el a kisebbségi jogok liberális elméletét, hogy nem tulajdonít kellő jelentőséget a terület kérdésének, és ennél fogva nem képes meglátni az etnicitás és a szállásterület közötti kapcsolatot.⁴³⁹

Darrel Moellendorf szerint Kymlicka elmélete liberális érvek segítségével indokolja meg a szecesszióhoz való jogot⁴⁴⁰, Brian Walker pedig azt sugallja, hogy „bizonyos konvergenciákat” lehet fölfedezni Kymlicka elméleti beállí-

434 | S. Tempelman: *I. m.*, 7-10.

435 | R. Howse: *I. m.*, 319.

436 | *I. m.*, 333.

437 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 31.

438 | T. C. Heller: *I. m.*, 10.

439 | J. T. Levy: *Blood and Soil, Place and Property: Liberalism, Land and Ethnicity*. In: *The Multiculturalism of Fear*. 1998, kézirat, 1-35.

440 | D. Moellendorf: *Liberalism, Nationalism and the Right to Secede*. In: *The Philosophical Forum*. 1996-97, 87-100.

tottsága és az Alain de Benoist valamint Guillaume Faye által képviselt Új Francia Jobboldal mozgalma között.⁴⁴¹

Az alábbiakban a bírálókat három olyan kategóriáját ismertetem röviden, amelyek több elemző többé-kevésbé egybehangzó véleményét foglalják magukba, arra vonatkozóan, hogy: **1.** az elmélet nem elég liberális; **2.** az elmélet túlságosan liberális; **3.** kétkedő megjegyzések a liberalizmus és az etno-kulturális megosztottság problematikájának az összebékíthetőségét illetően.

9.7.1. Az elmélet nem elég liberális

Doppelt, mint láttuk, azt a véleményt osztja, hogy Kymlicka elmélete mintegy „önmagát ássa alá” azáltal, ahogyan a nem liberális kisebbségek kérdését kezeli. Azzal, hogy nem ismeri el az állam jogát az erőszakos beavatkozáshoz olyan esetekben, amikor a számukra biztosított védelmet a kisebbségek arra használják fel, hogy korlátozzák tagjaik egyéni szabadságjogait, Kymlicka végső soron tulajdon kritériumai alapján marasztalható el a kisebbségi jogok liberális elméletének a be nem tartása címén. A markánsan liberális-ellenes kisebbségek biztosított intézményes védelem összefüggésében pedig az az állítás, miszerint a kollektív jogok nincsenek konfliktusban az egyéni jogokkal, „üres szólam” – állítja Doppelt.⁴⁴²

A kultúra szerkezete és karaktere közötti különbségtétellel kapcsolatos kritikai megjegyzéseknek szentelt alfejezetben volt már szó David C. Bricker nézeteiről Kymlicka elméletének egyik illiberális konzekvenciáját illetően, amely – Bricker szerint legalábbis – az elmélet „kulturális relativizmusából” adódik. A kritikus szerint a kisebbségi jogok liberális elméletének van egy másik illiberális konzekvenciája is, jelesül a „boldog rabszolga” szindrómájának az előidézése.

Isaiah Berlin különbségtételéből kiindulva a *pozitív és negatív* szabadság között, Bricker azt próbálja bebizonyítani, hogy Kymlicka eljárása, amelylyel a személy autonómiája és a kulturális beágyazottság közötti bensőséges kapcsolatra világít rá, illiberális konzekvenciákat eredményez. Értelmezése szerint az autonómia definiálásának az a módja, amellyel a kisebbségi jogok liberális elmélete operál, kizárólag a *negatív szabadságra* van tekintettel, és lehetetlenné teszi, hogy a közösség tagjai szabadok legyenek a fogalom *pozitív* értelme szerint is: „az egyéneknek szabadságukban áll olyasmire vágyani, amit a kultúra sugall nekik üdvösnek tartott aspirációkként”.⁴⁴³ Márpedig egy olyan személy, akinek a szabadsága ilyen korlátoknak van alávetve, nem lehet más, állítja Bricker, mint „boldog rabszolga”, akit tulajdonosa állandó „agymosásnak” vet alá, folyamatosan megszabadítván őt azoktól a vágyaktól, amelyek összeegyeztethetetlenek a „rabszolgaság” állapotával.⁴⁴⁴

441 | B. Walker: *Culturalist Dilemmas: On Some Convergences Between Kymlicka and the French New Right*, 1995-ben, Montreal-ban, a CPSA Annual Meeting keretében bemutatott előadás, kézirat, 5.

442 | G. Doppelt: *I. m.*, 235.

443 | D. Bricker: *I. m.*, 56.

444 | *I. m.*, 55.

Ezeknek a megfontolásoknak az alapján Bricker egyértelmű következtetésre jut: a kulturális relativizmus és a „boldog rabszolgá” szindróma két elvitathatatlanul illiberális konzekvenciája az elméletnek, amelyek alapján kijelenthető, hogy Kymlicka arra irányuló igyekezete, hogy „meghonosítsa a kultúra iránti érdeklődést a politikai gondolkodásban, magas árat követelt, ugyanis a liberalizmus föladását eredményezte”.⁴⁴⁵

Howse a rá jellemző markáns stílusban azzal vádolja meg Kymlickát, hogy „föladozta az autonómia radikálisan liberális eszményének egy jelentős részét” annak reményében, hogy a liberalizmus összeegyeztethetőnek bizonyul azzal, amit Howse „kulturális kommunitarizmusnak” nevez.⁴⁴⁶

Parekh véleménye szerint Kymlicka liberalizmusa „dogmatikus, magabiztos, meg van gyöződve tulajdon felsőbbrendűségéről, és ennek okán [Kymlicka] követendő példaként állítja minden lehetséges életforma elé.”⁴⁴⁷ A kisebbségi jogok liberális elméletének kidolgozója képtelen tehát elfogadni, hogy a liberalizmus értékei nem jelentik az eszmetörténet beteljesedését, és ennél fogva az általa javasolt elmélet a liberalizmus-ellenesség tolatkó jegeit viseli – szűri le a kérdéssel kapcsolatos következtetését Parekh.

9.7.2. Az elmélet túlságosan liberális

Több elemző azon a véleményen van ezzel szemben, hogy mindaz, amit a *Multicultural Citizenship és a Liberalism Community and Culture* című kötetek szerzője javasol, túlzásba viszi a liberalizmust, és ezért nincsenek esélyei arra, hogy a multikulturális társadalmak intézményrendszere által marginalizált etnokulturális közösségek helyzetére komolyabb befolyással tudjon lenni.

O'Neill úgy gondolja például, hogy Kymlickának nem sikerül meghaladnia a liberalizmus természetéből fakadó elméleti korlátokat – mint írja: „nem megy el elég messzire ebben az irányban” -, és ebből fakadóan megreked az absztraktumok szintjén, ahonnan nem lehet hatékonyan befolyásolni azokat a kérdéseket, amelyek a konkrét etnopolitikai konfliktusok helyzetében felmerülnek. Akárcsak Lenihan⁴⁴⁸ és Taylor⁴⁴⁹, O'Neill is úgy látja, hogy a kulturális beágyazottság és a szabad választás kontextusának a jelentősége mellett felhozott érveivel Kymlickának nem sikerül túllépnie annak az individualizmusnak a szemléleti megrögzöttségein, amely képtelen értékelni az egyes kultúrák pótolhatatlan önértékét. A kisebbségi jogok liberális elméletének következőképpen nincs komolyan vehető üzenete az identitás-konfliktusokban meghatározó politikai tényezők számára – állítja az észak-ír szerző.⁴⁵⁰

445 | *I. m.*, 49.

446 | R. Howse: *I. m.*, 312.

447 | B. Parekh: *I. m.*, 62.

448 | Donald Lenihan: *Liberalism and the Problem of Cultural Membership: A Critical Study of Kymlicka*. In: *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 1991.

449 | Ch. Taylor: *Can Liberalism Be Communitarian?* In: *Critical Review*. 1994/8.

450 | Sh. O'Neill: *I. m.*, 88.

Réaume is azon a véleményen van, hogy az elmélet túlzásba viszi a liberalizmust. Kymlickának az a törekvése, hogy elvonatkoztasson az egyes kultúrák partikularitásaitól – és azoknak csupán a szerkezetére legyen tekintettel –, aláássa Réaume szerint azt az állítást, miszerint az illető kultúra intézményes védelmét kívánja biztosítani. A kultúrák védelmét nem lehet az egyének védelmével helyettesíteni: ahhoz, hogy egy kultúra ne legyen kiszolgáltatva a tőle idegen többségi akaratnak, arra van szükség, hogy a közösség mint egységes egész, intézményes garanciák birtokában élhessen tulajdon hagyományainak előírásai szerint – hívja fel a figyelmet Réaume. Megítélése szerint Kymlicka elméletét feloldhatatlan ellentmondás jellemzi: annak a teoretikusnak a vívódásai nyomják rá a bélyegüket, aki egyrészt a liberalizmusnak a szélsőséges individualizmus értelmében vett *atomizmus* vádja alól való felszabadítása mellett van elkötelezve, másrészt a kisebbségek intézményes védelmének a kikezdehetetlen elméleti alapjait szeretné megvetni.⁴⁵¹

Williams-nak az elmélettel kapcsolatosan megfogalmazott relevancia-problémákra vonatkozó meglátásai is hasonló kicsengésűek. A Kymlicka által javasolt, hangsúlyosan jogi természetű megoldások véleménye szerint túlságosan elvontak azokhoz a szükségletekhez képest, amelyek a „reális kontextusokban” az érintettek „részvételét lehetővé tevő berendezkedéseket” feltételeznek. Noha az elmélet a nyilatkozatok szintjén több ízben is elhatárolja magát a liberalizmusnak a Rawls és Dworkin nevei által fémjelzett változatától, valójában szorosan kötődik ahhoz, és kitart amellett a meggyőződés mellett, hogy az egyenlőséget lehet analitikus úton definiálni és jogi eszközökkel érvényesíteni.⁴⁵²

Singer és McDonald is azt a véleményt osztják, hogy a Kymlicka elmélete túl sok engedményt tesz a liberalizmusnak. Megítélésük szerint egy olyan elmélet, amely az egyének szükségleteire összpontosít, nem lehet elég érzékeny azokkal a problémákkal kapcsolatban, amelyekkel az etnikulturális közösségeknek kell szembesülniük.⁴⁵³

Chandran Kukathas a maga részéről a kérdésnek egy érdekes vonatkozására hívja föl a figyelmet, amely egyúttal az alkalmazhatóság korlátainak a problémáját is sajátos fényben tünteti fel. Megítélése szerint a Kymlicka-féle liberalizmusnak az a legnagyobb teherképe, hogy az autonómiával szoros összefüggésben elgondolt egyenlőség-koncepcióra alapozott elméleti beállítottsága folytán nem képes megválaszolni a politikai közösségnek és egyben a politikafilozófiának az *autoritással* kapcsolatos alapkérdését. A „kinek legyen autoritása és hogyan legyen az megosztva a többkultúrájú társadalmak esetén” olyan kérdés tehát, amelyre Kukathas szerint Kymlicka elmélete adós marad a válasszal.⁴⁵⁴

451 | D. G. Réaume: *I. m.*, 112.

452 | M. Williams: *I. m.*, 76-77.

453 | B. Singer: *I. m.*, valamint L. McDonald: *I. m.*

454 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 34. Tekintettel arra, hogy ez az észrevétel fölöttébb meggyőzőnek tűnik, különösen ami a kijelentés első részét illeti, szükségesnek látszik, hogy rövid megjegyzést fűzzünk Kukathas állásfoglalásához. Kymlicka érvelésének meggyőző erejét, elméletének belső koherenciáját illetően bizonyára joggal lehet bírálatokat megfogalmazni, de azt kétségbevonni, hogy az elmélet egyik fontos célja újradefiniálni az autoritás kérdését a kulturális megosztottság által jellemzett társadalmak esetében,

9.7.3. Kétkedő megjegyzések a liberalizmus és az etnokulturális megosztottság problematikájának az összebékíthetőségét illetően

Az előző két alfejezetben röviden ismertetett álláspontokkal szoros összefüggésben, bőven található az általunk áttekintett kritikai szakirodalomban olyan vélekedéseket is, amelyekben a liberalizmus és az etnokulturális megosztottság kérdéskörének az elvi összebékíthetetlenségére vonatkozó meggyőződésnek adnak hangot. Azok az szerzők, akik hasonló álláspontra helyezkednek, nem a kisebbségi jogok liberális elméletét marasztalják el különböző vélt vagy valós mulasztások, hibák vagy következetlenségek okán, hanem az annak kezdeményezője és kidolgozója által kitűzött célt tartják eleve elérhetetlennek, a feladat és az adottságok természetéből fakadóan.

Taylor például úgy látja, markánsan kommunárius álláspontól immár, hogy Kymlicka és más liberális teoretikusok arra irányuló igyekezete, hogy liberális alapelvekből vezessék le a kultúrák védelmének szükségességére alapozott politikai programot, sikertelenségre van ítélve, a liberalizmus természetéből fakadóan mindenekelőtt – annak amerikai változatában legalábbis. Megítélése szerint Rawls, Dworkin és Ackerman liberalizmusa, amelyet maga Kymlicka is kiindulási pontnak és fő hivatkozási alapnak tekint elméletében, jellegét tekintve *procedurális* liberalizmus, és mint ilyen nem tud tekintettel lenni az állampolgárok identitásából fakadó különbségekre. A hasonló szellemben felfogott liberalizmus szerint az állampolgárokat az az elv teszi egyenlővé, hogy az állam részéről procedurális értelemben minden polgárt ugyanolyan figyelem illet meg, és hogy ebben a tekintetben semmilyen megkülönböztetés nem indokolt. A kulturális megosztottság körülményei között azonban a liberalizmusnak egy más „modelljére” van szükség, vélekedik Taylor, olyanra, amely képes figyelembe venni az alanyiságot (*substantive*), és amely ennek folytán nem marginalizálja eleve azokat, akik nem az uralkodó eszméknek-elveknek megfelelően rendezik be az életüket. Egy ilyen modell a kritikus értelmezése szerint nemcsak az alapvető szabadságjogokat foglalja magába, amelyekről semmilyen körülmények között nem lehet lemondani, hanem olyan „előjogokat és mentelmi jogokat” is feltételez, amelyek kompenzálni képesek a kulturális másságból fakadó hátrányokat. A liberalizmusnak ez a két változata elvileg összebékíthetetlen, amiből Taylor megítélése szerint nem kevesebb következik, mint hogy az etnokulturális sokféleség intézményes megjelenítése keresztülvihetetlen feladat a procedurális liberalizmus keretei között.⁴⁵⁵

aligha lehetne. Kymlicka elméleti erőfeszítései a kérdés lényegét tekintve éppen arra irányulnak, hogy a hatalmi viszonyok úgy rendeződjenek át a multikulturális társadalmakban, hogy azok intézményrendszere kulturális értelemben befogadóbbá váljék, politikai értelemben pedig minél nagyobb mértékben kiküszöbölje a demokrácia deficitjét.

455 Ch. Taylor: Review. In: *Critical Review*. 1993, 176-178. Noha az *alanyiságot* figyelembe vevő liberalizmus, amelynek célszerűsége mellett Taylor érvel, első látásra rokonszelleműnek tűnik Kymlicka elgondolásával, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy Taylor nem a hagyományos liberalizmus átértékelésén fáradozik, azt alkalmasabbá teendő a kulturális szempontból megosztott társadalmak természetének a megragadására, hanem a hagyományos liberalizmus feladásával, annak keretein kívül keresi a megoldásokat az említett problémára.

Sasja Tempelman – aki, mint láttuk, Taylort a multikulturalizmus „primordialista” irányzatához tartozóként emlegeti, Kymlickát pedig az „univerzális multikulturalizmus” képviselőjeként tartja számon – azon a véleményen van, hogy a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzője olyan célt tűzött maga elé, amely kizárja a kompromisszum lehetőségét. Az univerzalista liberalizmusnak ugyanis a következő két lehetőség között áll módjában választani: „a kulturális másságot vagy úgy kell elfogadnunk, hogy a vele szemben tanúsított tisztelet lehetővé tegye a közösségek közötti különbségek fennmaradását (a liberalizmussal szembeforduló közösségeket is beleértve), vagy hűeknek kell maradnunk az autonómia és az egyéni szabadság elveinek liberális értelmezéséhez. A két opció kölcsönösen kizárja egymást” – szűri le a következtetést Tempelman. Ha a liberális kultúrák esetében Kymlicka elméletének van is relevanciája, az illiberális kultúrák esetében nagy valószínűséggel olyanszerű „primordiális stratégiákra” lesz szükség, amelyeket Taylor javasol.⁴⁵⁶

Tomasi maga is szkeptikus Kymlicka céljainak a teljesíthetőségét illetően. Véleménye szerint megpróbálni azt kimutatni, hogy „a szabadság olyan szoros kapcsolatban áll a kultúrával, hogy a szavatolását célzó minden erőfeszítésnek egyúttal a kultúra intézményes védelmét is biztosítania kell, az egyenlőséggel kapcsolatos megfontolásokból”, esélytelen törekvés az autentikus liberalizmus keretében. Minden olyan próbálkozás, amely a szabadság fogalmát a közösséghez való tartozáshoz igyekszik kötni (*freedom-within*), előbb-utóbb elkerülhetetlenül szembetalálja magát a határok kijelölésének a bonyolult kérdésével, és ezeket megtapasztalván kénytelen lesz visszamene-külni a szabadság hagyományos értelmezéséhez, amely nincs tekintettel semmilyen besorolásból fakadó megszorításra (*freedom-from*).⁴⁵⁷

Végezetül T. C. Heller véleményét említem meg röviden, aki szerint hiú remény abban bízni, amit Kymlicka szeretne elhíttetni velünk, hogy nevezetesen „lehetséges egy olyan liberális tradíciót létrehozni, amely az együttműködésre alapozott elvi keretben egyesítene minden nemzeti kultúrát, mind az egyes országokon belül, mind a a modern államok nemzetközi rendszerében”. Heller úgy gondolja, hogy sem az elvek természete, sem a történelmi tapasztalat nem támasztja alá azt a feltételezést, hogy a liberalizmus egyszerre lenne képes „a nacionalizmus képviselőjére azáltal, hogy biztosítaná a többségi kultúrák és a területileg definiálható kisebbségek fennmaradását, és ugyanakkor megőrizné individualista jellegét, figyelemmel követvén minden egyes individuum polgári szabadságjogainak az érvényesülését”.⁴⁵⁸

9.8. Rosszhiszemű megjegyzések a kisebbségi jogok liberális elméletével kapcsolatosan

Arra irányuló igyekezetükben, hogy Kymlicka által képviselt álláspont cáfolatára minél meggyőzőbb érveket hozzanak fel, az elemzők némelyike olyan vélekedések megfogalmazására kaphatja magát, amelyek nincsenek te-

456 | S. Tempelman: *I. m.*, 10.

457 | J. Tomasi: *I. m.*, 10.

458 | T. C. Heller: *I. m.*, 9.

kintettel a kényes témák esetében nélkülözhetetlen árnyaltság és kiegyensúlyozottság követelményére, valamint arra, hogy ilyen esetekben tanácsos minden érintett fél véleményére tekintettel lenni. Végezetül egynéhány ilyen véleményt ismertetek röviden, amelyek mindenekelőtt annak okán minősíthetők rosszhiszeműeknek, hogy eleve elutasítják az etnopolitikai igazságosság követelményének a jogosultságát.

Marlies Galenkamp például, egy a Kymlicka névéhez fűződő elméletéről írott fölöttéb elmarasztaló kritikáját a következő sorokkal zárja: „A politika zéró összegű játszma. Ha léteznek győztesek, veszteseknek is lenniük kell. Nincs mit tennünk, ilyen az élet. Szerencsére adottak a játékszabályok is, az egyéni jogok formájában. Lehetett volna ennél rosszabb is”.⁴⁵⁹

Azokról az adminisztratív természetű megszorításokról értekezvén, amelyek következtében a walesi tartomány népessége körülbelül százötven esztendővel ezelőtt nyelvének föladására kényszerült, Brighouse – aki egyébként ezeket a megszorításokat „a liberális egyenlőség elvének a még megengedhető megsértéseként”⁴⁶⁰ könyveli el – arra a következtetésre jut, hogy a *welsh* közösség tulajdonképpen jól járt, tekintettel arra, hogy az angol nyelvű kultúrába való szocializáció révén sokkal több szabadságfokra tehetett szert, mintha a Kymlicka elmélete által javasolt csoport-specifikus jogok biztosította szabadsággal kellett volna beérnie.⁴⁶¹ „Lehet abban némi igazság, hogy a gyors asszimiláció illiberális mechanizmusai általában eredménytelenek – teszi hozzá Brighouse –, a hosszú lejáratú módszerek ezzel szemben, amelyek úgy vannak megtervezve, hogy alkalmazásuk lehetővé teszi a liberális egyenlőség standardjainak a tiszteletben tartását, vezethetnek eredményre.”⁴⁶² És hogy fogalmat alkothassunk arról, hogy az etnokulturális megosztottság kihívásaival kapcsolatban mit tekint Brighouse „eredménynek”, Kymlicka elméletével szemben a következő alternatívát ajánlja: „ahelyett, hogy a sajátos ismertetőjegyek alapján azonosítható kultúrák védelmét biztosítani hivatott kulturális politikákat dolgoznánk ki, miért ne törekedhetnénk a különböző kultúrák hosszútávú integrálására, ami azt eredményezné, hogy könnyedén eligazodnánk azok között, és hogy egy idő után nem is tudnánk különbséget tenni közöttük?”⁴⁶³

Kymlickának a jogállam vélt etnokulturális semlegességével kapcsolatosan elterjedt mítoszra vonatkozó tézisént kommentálva Metcalfe a következőket írja egy helyen: „ha el is ismerjük, hogy a kormányzat bizonyos döntései elkerülhetetlenül tükrözni fogják a többség kulturális predispozícióit (a hivatalos ünnepek és az oktatás nyelve tekintetében például), egyáltalán nem ma-

459 | M. Galenkamp: *I. m.*, 8.

460 | A Brighouse által említett adminisztratív intézkedések keretében mindenekelőtt a *welsh* nyelv oktatásban és törvénykezésben való használatának a megtiltására került sor. Vö.: Nikolas Coupland (szerk.): *English in Wales: Diversity, Conflict and Change*. Multilingual Matters Ltd. Bristol, 1990.

461 | H. Brighouse: *I. m.*, 399. Brighouse érvét, amelyet egyébként a *welsh* kultúrával szembeni előítélet jellemez mindenekelőtt, a közelmúltban megcáfolták az Egyesült Királyság-beli események, amelyek a walesi tartomány őshonos népessége nyelvének és kultúrájának a feléledését eredményezték.

462 | *I. m.*, 402.

463 | *I. m.*, 401.

gától értetődő, hogy miért lehetne ezt jogalapként fölhasználni ahhoz, hogy fölszámoljuk az állami autoritás és valamely közösség kulturális preferenciái közötti – egyébként fölöttébb biztonságos – korlátokat.⁴⁶⁴ Metcalfe-nak a központosított államhatalom iránt érzett szimpátiája egy más kontextusban is egyértelműen kiderül: „ha az a célunk – írja –, hogy megvédjük a liberalizmus minőségét, és elejét vegyük annak, hogy ez a minőség a kultúrával szemben függő helyzetbe kerüljön (ami a jelek szerint Kymlicka elméletének a fő célkitűzése), akkor [Kymlickának] arra kellene törekednie, hogy mindenki számára ugyanolyan védelmet biztosítson, amit a leggyakrabban a centralizmus révén lehet elérni.”⁴⁶⁵

E két rövid idézet alapján, akárcsak Metcalfe-nak az előző alfejezetekben hivatkozott állásfoglalásait tekintve, egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a kritikus a következőképpen foglalja össze Kymlicka elméletéről kialakított véleményének a lényegét: „annak okát, hogy [az elmélet] nem jöhet szóba a multikulturalizmus liberális elméletének ígéretes kiindulópontjaként, minden bizonnyal abban kell keresni, hogy a *Multicultural Citizenship* túl sokat beszél a különböző »kultúrák«, »népek«, »nemzetek« közötti különbségekről és azok autonómiájáról, és túl keveset arról, ami az ezeket a képzeletbeli kategóriákat benépesítő emberekben közös”⁴⁶⁶

Kukathas a maga részéről a következő megállapításra jut a jogállam vélt etnokulturális semlegességére vonatkozó tézissel kapcsolatban: „Az a tény, hogy az egyes kultúrák számára biztosított tudatos támogatás hiányának ellenére valamely kultúra dominanciája érvényesül és valamely nyelvet előszeretettel fognak beszélni, nem elég hatékony érv a »jóindulatú mellőzés« elvének elvetésére. Magától értetődő, hogy valamely csoport, egy adott kultúra vagy egy bizonyos nyelv dominálni fog, ennek semmi nem veheti elejét. A »jóindulatú mellőzés« elgondolását nem az jellemzi mindenekelőtt, hogy képtelen felismerni a tényt, hogy a mellőzésnek következményei lesznek, hanem éppen a következmények elfogadására irányuló nyitottság. Ez az álláspont adhat vitákra okot, de legalább nem következetlen.”⁴⁶⁷ És végezetül egy ajánlás, amely fenntartások nélkül teszi zárójelbe mindazt, amit az etnokulturális igazságosság kérdéséről eleddig leírtak: „Az adott kérdéssel kapcsolatban azt tanácsolom, hogy valahányszor csoportközi konfliktusokkal találjuk magunkat szemben, határokat kell kijelölnünk, vagy a hivatalos nyelv kérdésében kell állást foglalnunk, politikai döntéseinkben szigorúan utilitarista szempontokra legyünk csak tekintettel.”⁴⁶⁸

464 | E. Metcalfe: *I. m.*, 14.

465 | *I. m.*, 25.

466 | *I. m.*, 31.

467 | Ch. Kukathas: *I. m.*, 27.

468 | *I. m.*, 29.